

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

До захисту допустили:

Зав. кафедри

«___» _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Становлення української державності в кінці ХХ- на початку ХХІ ст. в шкільному курсі історії України»

Студентки історичного факультету спеціальності «Середня освіта (Історія)» освітнього ступеня « Магістр»
Юст Анжели Георгіївни

Науковий керівник:

Шипік Наталія Феофанівна
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історичних дисциплін

Рецензент:

Ковальчук Тетяна Вікторівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри природничо-наукових та гуманітарних дисциплін Азовський морський інститут Національного університету «Одеська морська академія»

Кваліфікаційна робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ 1991-2004рр.....	13
1.1. Базові поняття дослідження.....	13
1.2. Характеристика періоду становлення української державності в кінці 20-на початку 21ст.....	16
1.3. Становлення парламентсько-президентського правління в Україні.....	25
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРШИХ КЛАСАХ...	34
2.1. Особливості вивчення історії у старшій школі.....	34
2.2. Психолого-педагогічні особливості старшокласників.....	49
2.3. Характеристика шкільних підручників з новітньої історії, які висвітлюють становлення державної незалежності України періоду 1991-2004 роках.....	57
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3 ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСЬ.....	72
3.1. Розробка уроку.....	73
3.2. Розробка позакласного заходу.....	92
Висновки до розділу 3.....	98
ВИСНОВКИ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	112

ВСТУП

Загальнонаціональні історичні події, які сталися на території держави та закарбувалися в пам'яті багатьох поколінь, мають стати об'єднуючим чинником нації. Адже зі спільного розуміння минулого виростає спільна проєкція майбутнього, що вкладається у формулу: «Немає пам'яті — немає ідентичності. Немає ідентичності—немає нації». Основним стратегічним ресурсом консолідації нації є освіта, зокрема історична. Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Актуальність проблеми. Змістове наповнення шкільної історичної освіти має базуватися на засадах україноцентризму та сприяти вихованню в особистості рис патріота України, людини з гуманістичними і демократичними цінностями. Переосмислення концептуальних засад шкільної історичної освіти є найважливішою складовою докорінної модернізації українського суспільства.

Запропонована магістерська робота зорієнтована на предмет історії України, котрий можна визначити як дослідження результатів генези політичних, економічних, соціальних і культурних відносин у певних просторових і часових рамках людської діяльності. У нашому випадку обсяг матеріалу сфокусовано на внутрішньо- і зовнішньополітичних подіях доби незалежності (грудень 1991 – грудень 2004). Через спектр ідейно-політичних орієнтацій принагідно подаються економічні зрізи.

Об'єктом цього дослідження стали новітня історія України і джерела про неї, котрі встановлюються науково-пізнавальними засобами і відображають основні тенденції та закономірності, властиві постсоціалістичному державотворенню. Вивчається процес вироблення і впровадження політичних рішень у незалежній Україні, держава і суспільство котрої переживали трансформаційний період.

Предметом дослідження виступили теоретичні й практичні аспекти державотворення в незалежній Україні. Цей багатовимірний процес розпочався з моменту дипломатичного визнання Української держави, а отримав відносно завершення на початку XXI ст. Це складова частина предмету відразу чотирьох історичних дисциплін: історії України і всесвітньої історії (новітній період), теорії історії та історіографії з відповідним понятійно-категоріальним апаратом.

Основна мета дослідження політичної історії України 1991–2004 рр. полягає в тому, щоби розкрити й прокоментувати головні її тенденції та закономірності, подати цілісну, комплексну, системну і науково обґрунтовану картину державотворчого процесу. Це досягається на основі широкої джерельної бази і найновіших досягнень історичної науки.

Поставлену мету можна реалізувати в ході вирішення таких загальних і конкретних дослідницьких завдань:

- 1) аналізу основних теоретичних категорій і понять, що використовуються для висвітлення історії незалежної України;
- 2) обґрунтування етапів і напрямів дослідження проблеми, систематизацію і класифікацію відповідного корпусу джерел, які відображають політичні, економічні та культурні процеси в Україні;
- 3) комплексного з'ясування внутрішніх і зовнішніх факторів постсоціалістичного розвитку України через розкриття їх передумов і суспільної реальності, котра виступала об'єктом цілеспрямованих політичних перетворень;

- 4) системного розгляду політичної історії незалежної України через характеристику причин, суті, ознак, закономірностей і особливостей державотворчого процесу;
- 5) оцінки місця і ролі національної ментальності та історичної традиції у внутрішньополітичних перетвореннях та у світовому інтелектуальному просторі;
- 6) фактографічного висвітлення доленосних для західної цивілізації аспектів «повернення України в Європу»;
- 7) вироблення загальних висновків щодо ефективного історико-аналітичного забезпечення основних напрямів суспільного прогресу України.

Застосовані методи досліджень.

Немислимо висвітлити минуле без урахування змін, що відбувалися не тільки з об'єктом дослідження, але й з усіма пов'язаними з ним процесами і явищами. Це передовсім дозволяє виявити і врахувати всі фактори і умови, які детермінували політичну еволюцію незалежної України. Тому процес розкриття специфіки предмету став можливим завдяки загальним принципам наукового пізнання: системності, конкретності, об'єктивності, історизму. Серед спеціальних методів знадобилися: історико-функціональний (встановлення взаємозв'язків між рівнем розвитку суспільства і політичних процесів в Україні та їх сприйняттям). Крім того, чільне місце посіли історіографічний та біографічний методи. Перший націлений на часто суперечливі точки зору дослідників, а другий — на видатних осіб, зважаючи на єдність індивідуального і соціального.

Історіографія проблеми. Ряд ключових аспектів із проблеми проаналізовані у колективних монографіях, відповідних розділах докторських і кандидатських дисертацій.

Ознайомлення з монографіями, збірниками статей, матеріалами науково-практичних конференцій, рукописами й авторефератами докторських і кандидатських дисертацій дає підставу вважати, що ці дослідження присвячені в основному здійсненню економічних реформ, впровадженню

ринкової економіки, різних форм власності і господарювання, особливостям функціонування паливно-енергетичного комплексу. Перш за все розкриваються теоретичні основи формування державотворчих процесів. Обґрунтування необхідності змін в політиці України викладені головним чином у працях вітчизняних істориків. Серед них Н.Колосовська, Г.Касьянов, А.Бойко, Ю.Ковбасюк, С.Кульчицький, Ю.Куц, О.Куць, П.Лакейчук, В.Литвин, О.Мипоненко, Р.Офіцінський, Н.Паніна, М.Погребинський, С.Савчук, А.Фартушний.

Джерельна база. Основу магістрської роботи складає комплекс різних за змістом і характером опублікованих джерел, як в друкованому, так і електронному вигляді. Джерела з проблеми доцільно поділити за принципом походження на шість груп: законодавчі акти вищих органів державного управління; діловодна розпорядча документація центральних та місцевих органів влади; **документи політичних партій та громадських організацій**; статистика; **періодична преса**; матеріали особового походження.

Першу групу джерел, становлять закони та постанови Верховної Ради України, укази Президента України, розпорядчі документи Кабінету Міністрів України, в яких визначені основоположні принципи становлення та розвитку економіки незалежної України. Вони зберігаються у режимі вільного доступу на офіційних сайтах відомчого архіву Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерств економіки, палива та енергетики, Державного комітету статистики тощо.

За двадцять дев'ять років після проголошення незалежності України її вищий законодавчий орган ухвалив великий масив законів, що сформували політику держави. Скрупульозне звернення до цього масиву є запорукою ґрунтовного вивчення історії державного розвитку України.

Вирішальні кроки до суверенізації Української держави пов'язані з такими доленосними актами, як «Декларація про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 р., що стала провісником незалежності, «Акт проголошення незалежності України, затверджений Верховною Радою

України 24 серпня 1991 р. та «Конституція України», ухвалена Верховною Радою 28 червня 1996 р.

Важливими є законодавчі акти, котрі дають можливість простежити еволюцію України як економічно незалежної держави, а також проаналізувати етапи проведення реформ. Серед найбільш важливих у цьому сенсі, можна зазначити такі акти, як закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» (3 серпня 1990 р.), постанова Верховної Ради «Про проекти концепції та Програми переходу Української РСР до ринкової економіки» (1 листопада 1990 р.), закон «Про бюджетну систему України» (5 грудня 1990 р.), «Концепцію переходу України до ринкової економіки» (1990 р.), закони «Про власність» (7 лютого 1991 р.) і «Про зовнішньоекономічну діяльність» (16 квітня 1991 р.), постанови Верховної Ради «Про концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду» (31 жовтня 1991 р.) та «Про основи національної економічної політики України» (24 березня 1992 р.), «Земельний кодекс України» (25 жовтня 2001 р.), закон «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (29 листопада 2001 р.), постанова Верховної Ради «Про ядерну безпеку» (17 грудня 1997 р.), закон «Про альтернативні джерела енергії» (20 лютого 2003 р.), укази Президента «Про фінансово-промислові групи» (27 грудня 1995 р.), «Про основні напрямки земельної реформи в Україні на 2001 – 2005 роки» (30 травня 2001 р.), «Про структурну перебудову вугільної промисловості» (7 лютого 1996 р.).

Другу групу джерел складає діловодна документація вищих органів влади України, до якої відносимо: розпорядження, рішення, угоди, протоколи, програми, виступи, звернення та заяви. Серед них можна назвати постанови Кабінету Міністрів «Про створення Фонду державного майна України» (19 серпня 1991 р.); розпорядження Кабінету Міністрів «Про здійснення заходів щодо забезпечення розвитку НАСК «Оранта» (4 лютого 2004 р.); рішення Ради національної безпеки і оборони «Про нормативно-правове забезпечення оздоровлення економічної ситуації в Україні» (19

червня 1998 р.); угоду між урядами України і Російської Федерації по експорту російського природного газу в Україну і його транзиту через територію України в європейські країни (18 лютого 1994 р.); програму енергетичної стратегії України на період до 2030 р.

Особливо цінними матеріалами стали виступи, звернення та заяви перших осіб держави стосовно економічного розвитку України. Маємо на увазі виступи Президента України Л.Кучми: «Україна на порозі XXI ст.: уроки реформ та стратегія розвитку» (15 листопада 2000 р.), «Європейський вибір» (18 червня 2002 р.), «Утверджувати інноваційну модель економічних перетворень» (21 лютого 2003 р.), «Боротьба з корупцією – життєво необхідна справа» (29 січня 2004 р.) тощо. Вони оприлюднені в офіційних виданнях «Президентський вісник», «Урядовий кур'єр» або окремими брошурами.

Третя група – статистичні матеріали, представлені довідниками, статистичними збірниками, виданими Державним комітетом статистики України. У них міститься багатий фактичний матеріал з цієї проблеми.

Четверту групу представляють соціологічні дослідження щодо ставлення українського населення до державних перетворень. Звернення до них дає змогу побачити еволюцію громадської думки щодо утворення державотворчого процесу та багатьох інших питань.

П'яту групу джерел складають документи особового походження: мемуари, листування, спогади.

До своєрідних джерел вивчення належать також навчальна, довідкова література, електронні версії шкільних підручників з новітньої історії України.

Опрацьована джерельна база дозволяє розкрити основні тенденції розвитку України як держави в зазначений період. Застосовуючи методику критичного аналізу і синтезу джерел, можливо подати об'єктивну картину суспільно-політичних процесів, використовуючи також здобутки історичної науки.

Методологія дослідження. Авторка ставить собі завдання проаналізувати обрану тему, спираючись на сучасні дослідження та матеріали владних інстанцій, уникаючи ідеологічної чи кон'юнктурно-політичної зашореності. За методологічну підвалину служать не формаційний або цивілізаційний, а соціокультурний підхід. Він дозволяє органічно акцентувати увагу на матеріально-економічному чиннику, не відкидаючи впливу духовно-культурного фактора. Розкриття специфіки предмету дослідження стало можливим завдяки загальним принципам наукового пізнання: системності, конкретності, об'єктивності, історизму, а також сукупності загальнонаукових методів дослідження: дедуктивного, індуктивного, аналізу і синтезу. Серед спеціальних методів дослідження застосовані наступні:

-історико-функціональний — для встановлення взаємозв'язків між рівнем розвитку суспільства і економічних процесів в Україні та їх сприйняттям;

-історико-порівняльний — для визначення етапів, аналогів і детермінант економічного розвитку як динамічного соціального явища;

-проблемно-хронологічний — для структурування тексту дослідження, упорядкування історичних фактів.

Наукова новизна дослідження знайшла втілення у тому, що здійснено комплексний теоретичний та фактологічний аналіз політичних перетворень (державотворчого процесу) в Україні 1991–2004 рр. Розглянути методи вивчення державотворчих процесів з урахуванням вікових особливостей здобувачів освіти.

Науково-практичне значення. У пропонованому дослідженні подаються націлюючі рамки масштабного викладу, котрий нині ще поза науковими і навчальними програмами, синтетичними студіями, університетськими і шкільними підручниками, посібниками, хрестоматіями. Отримані результати доцільно застосувати в навчально-методичній сфері — для читання дисциплін з новітньої історії України (у процесі підготовки фахівців-істориків), а також при створенні типових і робочих програм окремих нормативних курсів і спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Про окремі аспекти магістерської роботи доповідалось на міських науково-методичних конференціях вчителів історії, на міських методичних об'єднаннях вчителів історії.

Структура роботи. Логіка дослідження зумовила структуру дипломної роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел із 70 найменувань. Загальний обсяг 107 сторінок.

Основна частина складається з розділів: I розділ. «Становлення державної незалежності України періоду 1991-2004 р.р.», в якому висвітлюється ступінь наукової розробки теми, її джерелознавче та методологічне забезпечення. Насамперед звертається увага на те, що ключовим історичним джерелом виступила сукупність наукових, науково-популярних і публіцистичних текстів. В історіографічному огляді наголошується, що крупні історичні події незалежної України опинялись у фокусі фахових зацікавлень іноземних і вітчизняних спеціалістів одразу. Нарікати на брак солідних різнопланових досліджень із чітким хронометражем і систематикою подійного матеріалу нема підстав. Так, у монографічних дослідженнях В. Литвина розглядаються докорінні перетворення у внутрішньо- і зовнішньополітичних вимірах (конституційний процес, адміністративна і військова реформи та ін.), структурні зміни в економіці та соціальній сферах, культурні тенденції. Ці праці загалом поклали початок дослідженням вітчизняною історіографією проблем

політичного лідерства, ідейного і політичного плюралізму в незалежній Україні.

Повне втілення у життя дослідницького проекту дозволило досягти таких наукових результатів:

- доведено, що глибинна суть постсоціалістичної трансформації в Україні (1991–2004) полягає у спробі шляхом "революції згори" здійснити навздоганяючу модернізацію; її зміст, характер, механізм і динаміку визначили органічний зв'язок із зовнішніми чинниками і гостра конкуренція між протилежними полюсами української еліти — "партії влади" і опозиції;
- встановлено, що перехід від тоталітарного соціалізму до політичної й економічної системи, в основі яких демократія і ринок, призвів у незалежній Україні до інтенсивних державотворчих процесів у західному цивілізаційному фарватері
- синхронно проаналізовано відповідний масив вітчизняної та зарубіжної історіографії, виділено ключові напрями і проблематику цих досліджень, визначено їх здобутки та невирішені проблеми, суттєво розширено і доповнено висновки попередників;

Розділ II. «Вивчення історії України у старших класах».

Метою навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

У шкільному курсі автори підручників спробували осмислити українську політичну (державотворчу) динаміку доби незалежності «у режимі реального часу». Домінують історичні коментарі, виконані на міждисциплінарному рівні та у взаємозв'язку з економічними, соціальними і культурними тенденціями. Незавершеність ряду національно-державних процесів сфокусували увагу на інституційну площину — адміністративно-

політичну сутність періоду незалежності, діяльність державних органів і т. д., а також на зовнішньополітичні та міжнародно-правові аспекти .

Підручники описують суспільні процеси, які формують долю нашої країни, а також формує активну життєву позицію, розуміння взаємозв'язків історичних процесів, а також здатність аналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Опрацювання шкільних підручників дали характеристику подій періоду 1991-2004 років;

Розділ III. «Проектна діяльність на уроках історії».

У цьому розділі запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення викладання курсу історії незалежної України у загальноосвітніх закладах. Доцільно для вивчення історії застосовувати метод проектів.

Метод проектів сприяє формуванню самостійної творчої особистості учня і є одним з інноваційних методів навчання. Його характерною ознакою є органічна та повна узгодженість шкільного навчання з навколишнім життям, різноманітними інтересами кожного учня. Дуже велика роль відводиться вчителю у вихованні та навчанні здобувачів освіти. Педагог як ініціатор, організатор і рівний учасник проекту грає важливу роль на всіх етапах діяльності. Він аналізує ситуацію, висуває ідеї, консультує. Найголовніше для вчителя – сприяти самостійній роботі дітей, утримуючись від прямих підказок.

У ході роботи над проектом у школярів можуть виникати труднощі в постановці мети і задач, при здійсненні вибору і його аргументуванні, при порівнянні отриманого результату із задуманим, при оцінці результатів своєї діяльності. Тому на кожному етапі дітям необхідна підтримка, консультування, допомога в систематизації й узагальненні матеріалу при проведенні аналізу виконаної роботи.

РОЗДІЛ I. Становлення державної незалежності України періоду 1991-2004рр.

1.1. Базові поняття дослідження

Із розпадом СРСР і утворенням незалежних держав, зокрема української, перед національними історіографією і юриспруденцією постало актуальне питання формування Української державності. За часів існування СРСР це просто було неможливо, адже радянська історіографія заперечувала самобутнє існування українського народу і його державності, розглядаючи їх як невід'ємну частину Росії. І тільки з проголошенням незалежності України перед українцями постала проблема етнічнополітичної самоідентифікації [Кравченко 1998 с. 34].

Натомість ще у 1949 році український письменник, державний та політичний діяч Володимир Винниченко визначав *державність як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому.*

Державність — це устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу.

«Нація без державності є покалічений людський колективний організм... Адже, як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба — це зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління, так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку...» [Шемшученко 1999, с. 210].

Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових — своєрідним вінцем державності.

Ознаки, символи та атрибути державності.

Ознаки державності:

- 1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності;
- 2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах:
 1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо).
 2. Муніципальна влада, до якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування.
- 3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах;
- 4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини;
- 5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація [Гаврилишин 2000, с. 79].

Державні символи.

Державні символи — це закріплені в законодавстві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які символізують суверенітет держави.

Державними символами є — Державний прапор, Державний герб і Державний гімн, які є основою історичної свідомості громадян та процесів державотворення (відповідно до статті 20 Конституції України).

Слід зазначити, що українські державні символи та атрибути формувалися протягом тисячоліть і належать до найбагатших та найзмістовніших систем людства [54, с. 34].

Атрибути держави.

Атрибути держави — це її ідентифікаційні національні символи, що пов'язані з розвитком титульної нації та її роллю у становленні державності на певній території.

Атрибутами державності є:

1) власна територія, населена національним колективом, із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави;

2) мова як невід'ємний державницький атрибут, адже мова — найважливіший маркер національної самоідентифікації. «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію... Втратити рідну мову і перейняти чужу — це найгірший знак підданства, це — кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову — це смерть, це значить, що ярмо вже в'їлося глибоко»;

невід'ємними державницькими атрибутами є також:

3) національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті; Таким чином, визначено базові поняття дослідження: державотворчі процеси, державні символи України, гілки влади, держадміністрація, мажоритарна виборча система, адміністративний ресурс, Конституція України, опозиція.

1.2. Характеристика становлення державної незалежності України періоду кінця 20-на початку 21 ст.

Після прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акту незалежності України розгорнувся процес державотворення. Український народ постав як постколоніальна (тому що був колонією Росії, потім Радянського Союзу), посттоталітарна (тому що в СРСР існувала тоталітарна система влади), пост геноцидна (тому що українці пережили штучні голодомори і інші форми винищення) нація [7, с. 72].

Перед Україною постали наступні завдання:

I. Першочергові:

національне відродження українського народу;
встановлення недоторканості кордонів, регламентування їх режиму;
формування збройних сил та органів безпеки;
прийняття державної символіки;
визначення громадянства;
правове забезпечення міжнаціональних відносин;
створення власної грошової системи;
визнання незалежності України світовою спільнотою.

II. Стратегічні:

побудова ринкової економіки;
реформування законодавчої, виконавчої і судової влади;
забезпечення прав людини як найвищої соціальної цінності;
впровадження принципу верховенства права і розбудови правової країни

Таким чином, **державотворчий процес** – це процес формування органів влади, місцевого самоврядування, визначення їх повноважень, конституційне оформлення, визначення кордонів, державних інтересів, вироблення пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики [23, с. 66].

Одним з перших завдань була фіксація кордонів. У листопаді 1991 року Верховна рада України прийняла Закон «Про державний кордон України» (на сьогодні всі сусіди, крім Російської Федерації, узгодили кордони

України). Згодом вийшли Указ Президента «Про створення митного комітету України» і Закон «Про прикордонні війська України».

6 грудня 1991 року прийнятий Закон України «Про Збройні Сили України», за яким всім військовим на території України пропонувалось, або прийняти присягу на вірність Україні, або перейти на службу в інші країни СНД, або іти в запас. Було взято курс на скорочення армії.

19 жовтня 1993 року була прийнята військова доктрина України, яка виходила з того, що Україна не є потенційним противником жодної держави, а свою безпеку розглядає як стан захищеності національних інтересів в умовах реальної військової загрози. Була сформована Національна гвардія (згодом буде розпущена), Міністерство внутрішніх справ, Служба національної безпеки (нині її очолює Хорошковський, один з найбагатших людей в Україні). Завдання цих органів контр розвідувальна діяльність, боротьба з тероризмом, організованою злочинністю, тощо [24, с. 29].

У січні – лютому 1992 року була прийнята українська державна символіка: музика до гімну «Ще не вмерла України...», Державний Прапор України (синьо-жовтий) і Малий Герб України (Тризуб, Знак Княжої Держави Володимира великого).

У жовтні 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про громадянство України». Воно було надане всім, хто на час прийняття закону жив в Україні.

Також законодавчо була оформлена Верховна Рада України, депутати якої обирались на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування і працювали в парламенті на постійній основі. Виконавчу владу представляв уряд, який отримав назву Кабінет Міністрів, який був відповідальний перед Президентом і підконтрольний і підзвітний Верховній Раді. Уряд, в умовах різних негативів був громовідводом, тому часто мінялись його керівники. До 2010 року ця зміна відбувалась 18 разів [28, с. 43].

За роки незалежності сформувалась судова система у складі Верховного суду України, загальних, арбітражних та військових судів. За дотриманням законності слідкує Генеральна Прокуратура, створена 5 листопада 1991 року. З метою догляду за дотриманням Конституції, 1992 році утворено Конституційний Суд України. Суперечливі рішення Конституційного та інших судів а також вибіркоче судочинство у випадках перемоги тої чи іншої владної групи, корупція, породили останнім часом недовіру до судової системи, і є фактором стримування входження України до Європейського Союзу.

Особливості державного будівництва в Україні: при владі залишилась стара державно-управлінська верхівка, тобто не відбулась люстрація (заміна влади); політичні партії були надто слабкими; політичне протистояння між Президентом і Парламентом; падіння авторитету влади через падіння соціального захисту населення; становлення держави відбувалось одночасно з завершенням формування української політичної нації; відбувався постійний тиск Російської Федерації через пряме втручання у внутрішні справи України з метою відновлення влади над своєю колишньою колонією [35, с 105].

Позитивні чинники державотворення: вплив державотворчих традицій; мирний шлях здобуття незалежності; підтримка з боку населення; демократичний вибір; міжнародне визнання України; підтримка з боку США та інших країн.

З проголошенням незалежності, в умовах погіршення рівня життя, загострилися протестні настрої населення. Дехто почав ностальгувати за СРСР. Це породило відновлення лівих партій. Восени 1991 року утворюється Соціалістична партія України, яку очолив О.Мороз. У червні 1993 року в Донецьку відновила діяльність, заборонена в 1991 році Комуністична партія України, яку очолив П. Симоненко. Парадокс полягає у тому, що нині ця партія, яка позиціонує себе захисником бідних і пригноблених знаходиться у спільній фракції з Партією регіонів, тобто партією найбагатших людей

України. У вересні 1991 року в Донецьку утворилась Ліберальна партія, яку очолив В.Щербань (згодом буде убитий під час теракту і справу якої продовжить Партія регіонів). У 1992 році було утворено Конгрес Українських націоналістів під керівництвом С. Стецько. Мета організації побудувати національну, унітарну і правову державу. В 1993 році розколовся Народний Рух України. Одна частина пішла на співробітництво з владою, яка майже не змінилася, інша на чолі з В.Чорноволом продовжила боротьбу. З УРП вийшло праве крило і утворило Українську Консервативну Республіканську партію яка зайняла антикомуністичну, антиросійську позицію. Найрадикальнішу позицію зайняла Українська Національна асамблея (УНА), керівником якої став Д.Корчинський. УНА почала формувати збройні формування Українську національну самооборону, мета якої усунути силою від влади стару номенклатуру, захистити інтереси України від Росії, приймаючи участь у збройній боротьбі в Абхазії, Чечні проти російських військ [63, с. 174].

Новостворений клас українських підприємців, з метою лобіювання (проштовхування) своїх інтересів у Верховній Раді, в 1992 році створив Український союз промисловців і підприємців. Саме дякуючи їм у 1993 році приміром-міністром став Л.Кучма.

На середину 90-тих років склалось п'ять політичних блоків: консервативно-комуністичний, соціал-ліберальний, націонал-демократичний, державницько-національний і радикально-націоналістичний. Їхня мета – боротьба за владу для реалізації своїх програм, що це не завжди сприяло будівництву держави, більше того, несло загрозу її існуванню.

В умовах погіршення життя росли страйки, особливо в шахтарських районах. Їх використовували сили спрямованні на розхитування недавно здобутої державності. В зв'язку з цими подіями в червні 1993 року було прийнято рішення про референдум у вересні цього року про довіру чи недовіру парламенту і Президенту. Було прийнято рішення про вибори у березні 1994 року Верховної Ради за мажоритарною виборчою системою

(голосування за окремих людей) і вибори Президента. Ним, за підтримкою лівих партій, які виступали за обмеження державності України, приєднання в тій чи іншій формі до Росії, став Л. Кучма, в минулому директор заводу «Південмаш», осипаний преміями за часи СРСР, в тому числі Ленінською премією, відомий своєю проросійською позицією, автор ідеї багатовекторності української зовнішньої політики, а по суті гальмівник просування України в Євросоюз.

До 1994 року процес прийняття Конституції незалежної держави Україна практично був заблокований діями лівих сил у парламенті. В листопаді 1994 року за наказом Л.Кучми було створено Конституційну комісію, яка відновила конституційний процес, який був перерваний. Її очолив О. Мороз. Обговорення проекту Конституції відбувалось в умовах жорсткого протистояння лівих і націонал-державницьких сил. Л. Кучма став на підтримку державницьких сил і пригрозив винесення проекту Конституції на всенародний референдум. Це примусило ліві сили піти на поступки. В ніч на 28 червня 1996 року була прийнята Конституція України – Основний Закон незалежної держави [60, с. 71].

Основними засадами Конституції України стали: суверенітет – незалежність держави; незалежність – самовизначення української нації, недоторканість території, непорушність кордонів, економічна самостійність, самостійна зовнішня політика; поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову; Україна – соціальна держава, що дбає про підвищення матеріального і духовного життя народу; Україна – демократична країна, що означає виборність влади, участь народу у розв'язанні державних справ, гарантування прав і свобод; Україна – правова держава, яка втілює в життя принцип панування закону і права.

З 5 липня 1991 року в Україні запроваджено Інститут Президентства. Він формувався поетапно, спочатку як вища посадова особа в державі, потім глава держави, і глава виконавчої влади, нині знову глава держави. Його повноваження визначені ст. 103 Конституції України. Президент обирається

на 5 років і не більше ніж два терміни поспіль. При Президентіві є Рада національної безпеки та оборони України [35, с. 114].

З часів проголошення незалежності в Україні було п'ять Президентів. З 1-го грудня 1991 року до 26 червня 1994 року Президентом був Л. Кравчук. Він мав управлінський досвід в КПУ, але в нових умовах були проблеми взаємодії з іншими гілками влади. Тому він ввів в 1992 році посаду представників Президента в областях. Тим часом, в умовах погіршення життя людей, виникло протистояння Л.Кравчука і парламенту. З 26 червня 1994 року по 26 грудня 2004 року (два терміни) Президентом був Л. Кучма. За його президентства відбулись певні реформи, які перш за все виразились в приватизації підприємств перш за все представниками Українського союзу промисловців і підприємців а також членами сім'ї Л.Кучми. Для управління на місцях було введено посаду голови державної адміністрації. При цьому зросли повноваження Президента. Ці дії породили таке явище, як опозиція. В основу недовіри до Л. Кучми та інституту президентства стало недотримання демократичного розподілу влади, репресії до учасників протестних акцій.

В цих умовах відбулись чергові вибори Президента України в жовтні 2004 року. На другий тур виборів вийшли, глава опозиції В. Ющенко (якого напередодні отруїли, можливо не без участі російських спецслужб, і який вижив і який набрав найбільше голосів) і діючий керівник уряду, призначений на посаду Л. Кучмою, представник бізнесових структур Сходу і Півдня України В. Янукович. Останній, з метою зростання свого авторитету, підняв напередодні суттєво пенсії для населення. Сучасний офіційний підручник «Історія України» для 11 класу (автори Пометун О. І., та Гупан М.Н.) пише: «21 листопада 2004 року за підрахунками виборчої комісії В. Янукович випередив свого опонента на 3% голосів. Проте опозиція вдалася до протестних акцій, звинувачуючи владу у фальсифікації підрахунку голосів. Вона майже повністю паралізувала діяльність центральних органів виконавчої влади. За позовом опозиції Верховний Суд України визнав результати другого туру виборів недійсними і призначив переголосування на

26 грудня 2004 року. Зрештою на виборах переміг В.Ющенко». [48, с. 102]. Події осені 2004 року можна назвати революцією, тому що жителі перш за все Західної і Центральної України виступили на протестні акції проти фальсифікації їхнього волевиявлення, за швидшу євроінтеграцію, проти корупції влади, за недопущення вступу в Єдиний економічний простір з Росією що вело до втрати незалежності і т. п. В багатоденних мітингах на площах Києва і інших міст прийняло участь мільйони українців. Кольором опозиції був помаранчевий, тому революція дістала назву «Помаранчева». Сили, які протистояли «помаранчевим» і підтримували В. Януковича і його програму зближення з Росією, мали синій колір і представляли в основному російськомовні Схід і Південь України. С.Кульчицький в підручнику з Новітньої історії України для 11 кл., опублікованому у видавництві «Генеза» у 2006 р., зазначив: «Напередодні виборів у телезверненні 20 листопада діючий президент Л. Кучма визнав, що виборча компанія була брудною. Разом з тим він запевнив, що влада все зробить для того, аби другий тур виборів пройшов спокійно, не переростаючи в революцію. Отже, слово «революція» уперше прозвучало з вуст президента. У понеділок і вівторок, коли в Україні починалась справжня революція, Л.Кучма мовчав, і це мовчання звучало голосніше будь-якого набату.» В 2005 році на відзнаку цих подій Президент В.Ющенко ввів свято Дня Свободи 22 листопада на відзнаку подій початку Помаранчевої революції. Президент В.Янукович, своїм указом від 30 грудня 2011 року відмінив цей день, як свято і переніс на День Соборності України [44, с. 53].

З 26 грудня 2004 року до січня 2010 року Президентом України був В.Ющенко, уродженець села Хорунжівка, Сумської області. Він відмовився в зовнішній політиці від багатовекторності і взяв курс на євро інтеграцію. При ньому Україна була визнана країною з ринковою економікою. Відбувся вступ до СОТ, розпочались переговори про асоційоване членство з Євросоюзом, Україна отримала право проводити Євро-2012, збільшились іноземні інвестиції в українську економіку, Україна зробила заявку на вступ до НАТО,

в Україні була запроваджена свобода слова і т.п. Але внутрішні політичні чвари, несприйняття лівими партіями та Партією регіонів політики Президента, послаблення змінами до Конституції в грудні 2004 року повноважень Президента, послабило можливість В.Ющенка реалізувати свою програму. Значний вплив на негативний результат дій В.Ющенка було і те, що станом на 2004 рік україномовних українців було в Україні лише 49,4%, інші були або росіяни або русифіковані українці, що перебували під впливом Росії. Підручник для 11 класу «История России» автора Н.В.Загладіна та інших чітко говорить: «Не был использован шанс принятия двойного гражданства для русскоязычного населения в рамках СНГ (около 25 млн, человек), что обеспечило бы России возможность защиты его интересов.» Січень 2010 року – Президентом країни стає В.Янукович уродженець м. Єнакієве. При допомозі Конституційного Суду України він повертає сильні повноваження Президента, ті, які забрала в тому числі його Партія регіонів в В.Ющенка в 2004 році в тодішній Верховній Раді [52, с. 41].

На 1996 рік в Україні нараховувалось 40 політичних партій з кількістю членів 400 тисяч чоловік. Вони сформувались у чотири блоки: центристський, правий націоналістичний, лівий націоналістичний, проросійський. Перші три блоки в різній мірі ратували за незалежність України. Четвертий стояв на позиціях сепаратизму і анти державності. Популярність партій серед населення в цілому була невеликою. В цей час здійснюються спроби сформувати “партію влади”. На таку роль претендували в різний час СДПУ(о), НРУ, НДП та інші. В кінці 90-тих років Україна переходить до нестабільної багатопартійності. Ця ситуація зберігається і сьогодні. У політичному спектрі України представлені: ліберали, радикали, консерватори, реформатори і помірковані. Виникли як ліворадикальні проросійські організації, такі як Союз євразійської молоді, «Прорив», ЗУБР, «Руський блок», що відкрито виступили проти української державності, так і проукраїнські: об'єднання «Свобода» (лідер О.Тягнибок.)

Це об'єднання здобуло більшість на виборах в місцеві Ради в трьох західноукраїнських областях в 2010 році), «Патріот України», «Тризуб» та інші, які виступають за захист незалежності України. Також чітко прослідковується поділ на україномовні і російськомовні регіони України, що несе постійну небезпеку міжетнічних конфліктів на зразок югославських, російських та інших. Зростає зовнішня небезпека для стабільності в Україні. Вибори чи проросійського, чи проєвропейського Президента ускладнюють ситуацію в країні.

Отже, у цьому розділі бачимо поступове становлення державності України наприкінці 20 - поч. 21 ст.

1.3. Становлення парламентсько-президентського правління в Україні

Після прийняття Декларації про державний суверенітет України республіканська форма державного правління в країні зазнала такої еволюції (5 етапів):

1) парламентська республіка: від прийняття Декларації про державний суверенітет (16.07.1990) до всенародного референдуму, яким був схвалений Акт проголошення незалежності України та обрання Президента в Україні (до 1.12.1991);

2) парламентсько-президентська республіка: 1.12.1991 р. – 08.06.1995р. до підписання Конституційного договору Між Верховною Радою і Президентом України;

3) президентсько-парламентська республіка: з червня 1995 р. до вересня 2005 року. Тобто, з моменту підписання Конституційного договору, після скасування якого з червня 1996 р. ця форма правління залишилась чинною на основі Конституції України, до початку вступу в силу прийнятих 8.12.2004 р. змін до Конституції України;

4) парламентсько-президентська республіка: відповідно до закону України «Про внесення змін у Конституцію України» (8.12.2004 р.) початком переходу до неї є вересень 2005 р., а завершенням – час набуття повноважень Верховною Радою, обраною 2006 року.

5) президентсько-парламентська республіка: згідно з рішенням Конституційного суду України від 30 вересня 2010 року у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року N 2222-IV.

Зупинимось на особливостях, що були запроваджені вказаним Законом [7, с 251].

Він також передбачав змішану республіканську форму правління з дещо зміненими повноваженнями президента, уряду і парламенту у бік останнього.

Внаслідок змін до Конституції України 2004 року було розширено повноваження парламенту та посилено його функції:

1) участь у формуванні вищих і центральних органів виконавчої влади:

–парламент, спираючись на сформовану коаліцію депутатських фракцій та від її імені, вносив пропозиції Президенту про кандидатуру Прем'єр-міністра України, а також пропозиції про кандидатури до складу КМУ;

–парламент за поданням Президента України призначав Прем'єр-міністра, Міністра оборони, Міністра закордонних справ, а за поданням Прем'єр-міністра призначав (за президентсько-парламентської форми правління для цього потрібне рішення Президента України) інших членів Кабінету Міністрів України, Голів Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення і радіомовлення, Фонду Державного майна, а також звільняв їх від займаних посад, вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів України;

–парламент призначав на посаду і звільняв з посади за поданням Президента України Голову Служби безпеки України;

–парламент у разі прийняття резолюції про недовіру Кабінету Міністрів України здійснював його формування.

2) законотворчу функцію:

–скорочено число суб'єктів законодавчої ініціативи (Президент, народні депутати і Кабінет Міністрів України; раніше мав це право також і Національний банк України);

–спрощено подолання в парламенті вето Президента на законопроект – якщо Президент України після повторного розгляду закону парламентом його не підписав, такий закон невідкладно офіційно обнародувався Головою Верховної Ради України і публікувався за його підписом.

Крім цього був збільшений термін дії парламенту з 4 до 5 років. Деяко обмежено повноваження Президента за рахунок посилення ролі Верховної Ради України:

– Президент формально був зобов’язаний пропонувати мандат на формування уряду лідеру коаліції депутатських фракцій. За пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді Президент вносить подання в парламент про призначення Прем’єр-міністра України. Верховна Рада повинна його призначити не пізніше ніж на 15-й день після одержання такої пропозиції;

– Президент позбавлявся права самостійно відправляти уряд у відставку;

– Президент був позбавлений права самостійно приймати рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради: він мав з цього приводу провести консультації з Головою Верховної Ради, його заступниками, і головами фракцій у парламенті (раніше проведення консультацій не передбачалося);

– у разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання обов’язків Президента України на період до обрання і вступу на посаду нового Президента України покладалися на Голову Верховної Ради України (за президентсько-парламентської форми правління виконання обов’язків Президента покладалося на Прем’єр-міністра України).

Також було посилено відповідальність уряду перед парламентом і скоординовані повноваження Президента і Кабінету Міністрів таким чином, що уряд ставав менш залежним від президента:

– уряд формувався коаліцією депутатських фракцій у Верховній Раді;

– уряд був пов’язаний подвійною (біцефальною) залежністю:

а) відповідальністю перед Президентом України і Верховною радою України (за президентсько-парламентської форми правління він відповідальний тільки перед Президентом України);

б) підконтрольністю та підзвітністю перед Верховною Радою;

Крім цього уточнено ієрархію нормативно-правових актів: Конституція, закони, укази Президента і постанови Верховної Ради, тим самим встановлена субординація актів вищих органів влади, визначено

місце урядових актів у системі нормативних актів держави – після указів Президента і постанов Верховної Ради [9, с. 213].

У вересні 1993 року уряд Л. Кучми пішов у відставку - це була не стільки перемога Л. Кравчука, скільки результат загальної політичної кризи, головною рисою якою був параліч виконавчої влади і хаос на місцях, викликаний безоглядним самозбагаченням за рахунок доступу до цієї влади. Симптоматично, що Л. Кравчук призначив виконуючим обов'язки прем'єр-міністра свого радника з економічних питань Ю. Звягільського - представника формується «донецького клану», що стояв за спиною страйкуючих шахтарів. Втім, це не зупинило найгострішу кризу влади: президент не отримав бажаних повноважень, парламент був не в змозі добитися повного контролю над виконавчою владою - при цьому президент, фактично очолив уряд, самоусунувся від управлінської рутини, і де-факто господарською діяльністю і переглядом указів стала займатися Верховна Рада. Тим часом конфлікт між президентом і парламентом зайшов в глухий кут, і обидві сторони вирішили вдатися до референдуму. Президент збирався винести на референдум питання про передачу йому функцій глави уряду, запровадження посади віце-президента і про ставлення до Верховної Ради [14, с. 289].

На березень 1994 р були призначені дострокові парламентські вибори, а на червень цього ж року - президентські. Зусилля протиборчих гілок влади були спрямовані тепер на забезпечення перемоги на виборах - при цьому парламент встиг зробити ще один крок, спрямований на ослаблення позицій президента: в лютому 1994 року Верховна Рада прийняла закон «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», в результаті якого виконавча влада на місцях повинна була перейти до виконавчих комітетів місцевих рад, а інститут представників президента ліквідовано. Це рішення «зависло в повітрі» - голови обласних рад повинні були замінити представників президента з 26 червня 1994 року. Однак саме в червні

відбувалися президентські вибори, від результату яких, власне, і залежало виконання згаданого закону.

Рішення про проведення дострокових виборів президента і парламенту було певною мірою епохальним: боротьба між гілками влади закінчилася апеляцією до народного волевиявлення - незалежно від того, якими саме мотивами це звернення було продиктовано. Це був компроміс, який дозволив уникнути громадянського конфлікту і «почати спочатку» процес перерозподілу влади в нових політичних умовах. У той же час це був перший приклад використання демократичних інститутів в інтересах груп впливу, які боролися за владу.

Новий проект Конституції, підготовлений у травні 1993 року комісією Верховної Ради, проголошував президента «главою держави» і формально відділяв його від виконавчої влади, центром якої ставало уряд. Проте він був провалений лівим більшістю парламенту саме під приводом протидії запровадженню «президентської монархії». При цьому «ліві» взагалі запропонували вилучити інститут президента з Конституції і повернутися до системи влади Рад. Конституція України була ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Основний закон був суцільним політичним компромісом.

Зміни до Конституції превніс третій президент України В.Ющенко. 2 листопада 2006 р В. Ющенко, посиляючись на недосконалість «політичної реформи» грудня 2004 року і породжений нею криза влади оприлюднив указ про створення комісії з розробки змін до Конституції.

Однак зміни в системі влади, які трактуються як перехід до «парламентсько-президентської» республіці, насправді призвели не стільки до розвалу створеної за часів Л. Кучми системи стримувань, скільки до різкого ослаблення інституту президентства і переміщенню центру влади в парламент і уряд . Останні, в свою чергу, перетворилися в філії найбільших фінансово-промислових груп. Можливо, в перспективі ситуація, що склалася в системі влади в результаті кризи 2006-2007 рр., Обіцяє більший обсяг

доступу до влади в країні через інститути представницької демократії, проте безпосередньо після виборів 2006 і 2007 років результат був невтішний: якщо раніше олігархи і бюрократія змушені були розпорошувати ресурси між президентським офісом і парламентом, то тепер їм достатньо контрольованого ними парламенту, що створює видимість демократії, і контрольованого ними ж уряду [21, с 273].

Отже, після 1994 року основним змістом державотворчих процесів стало поступове становлення і розвиток демократичних інститутів.

Висновки до розділу I

- Проголошення незалежності України поставило перед українським народом нові завдання і, перш за все, — будівництво власної суверенної держави. Вже перші кроки на цьому шляху виявилися нелегкими. Однак незаперечним є те, що він поступово все ж таки набирав демократичних рис, створював підґрунтя для майбутніх реформ.
- Упродовж 1990-1993 рр. в Україні було закладено лише основу для формування й діяльності державно-правових інститутів, реалізації прав і свобод громадян, забезпечення оборони і безпеки держави, існування окремих інститутів громадянського суспільства.
- Одним із найскладніших моментів у становленні незалежної України стала протидія з боку Росії. Єдине, що рятувало Україну, — ситуація в Росії теж була складною.
- Дострокові вибори 1994 р. засвідчили перегрупування політичних сил в країні. Новим президентом обрали Л. Кучму.
- У 1994-1999 рр. продовжилися державотворчі процеси, головним змістом яких стало ухвалення Конституції України. Також відбулося зміцнення партійної системи із запровадженням змішаної системи виборів до ВРУ.
- Після 1994 р. основним змістом державотворчих процесів стало поступове становлення і розвиток демократичних інститутів. Цей процес тривав у доволі запеклій політичній боротьбі. Неодноразово відбувалося перегрупування політичних сил. Зростала вага, організованість і роль опозиції. Кульмінацією боротьби стали події «Помаранчевої революції». Вибори Президента України 2004 р. стали переломними у розвитку України, народ якої чітко заявив про свій демократичний і європейський вибір.
- Початок самостійного економічного життя розпочався у несприятливих умовах. Економіка перебувала у важкому кризовому стані. Перші роки реформ не дали відчутних результатів, економіка України стрімко падала вниз. Темпи інфляції були найвищими у світі. У 1999 р. Україна вперше за роки незалежності завершила рік з позитивними основними показниками

соціально-економічного розвитку. Десятиліття економічного падіння завершилося. Тривалий процес напрацювань почав давати свої результати. У 2001 р. Україна показала найвищі темпи економічного зростання серед країн СНД та Європи.

- Однак економічна ситуація залишалася складною. Існувала ціла низка проблем, без вирішення яких було неможливо забезпечити повноцінне та ефективне функціонування економіки.
- Україна — багатонаціональна держава, на її території проживають представники майже 130 національностей. Усім громадянам, незалежно від їхньої національності, гарантуються рівні права і свободи. Держава забезпечує вільний розвиток етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності усіх корінних народів та національних меншин. Створення цивілізованих міжнаціональних стосунків є важливим досягненням Української держави.
- Складною етносоціальною проблемою для України стало повернення кримських татар на їхню історичну батьківщину. Ставлення до цього в українській владі тривалий час було двояке. З одного боку, українська влада сприяла поверненню, але з іншого — заперечувала можливість створення національної автономії і запліщувала очі на зловживання кримської влади.
- Україна після проголошення незалежності впевнено заявила про себе на міжнародній арені. Головними принципами її зовнішньої політики є демократизм, миролюбність, ядерне роззброєння, розширення економічного співробітництва. У другій половині 90-х років ХХ ст. Україна намагалася реалізувати стратегію багатовекторності зовнішньої політики. Стратегічними партнерами України були проголошені США, Росія, Польща та ще цілий ряд держав. Однак підтримувати рівноправні взаємини з основними своїми партнерами виявилось досить складно, хоча було досягнуто значних успіхів у двосторонніх відносинах. Так, було укладено Великий договір з Росією й угоду про розподіл Чорноморського флоту (1997 р.); в основному врегульовано відносини з такими сусідніми державами, як Польща,

Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова. Добрі економічні та політичні зв'язки склалися між Україною і більшістю держав європейського континенту. Водночас відносини зі США характеризуються нестабільністю.

- «Помаранчева революція» створила передумови для реформування України. Але її вожді не змогли скористатися могутньою підтримкою народу для демократичного поступу держави.
- Чвари і боротьба за владу серед лідерів «помаранчевих» сил на тлі економічних негараздів та економічної кризи 2008-2009 рр. призвели до реваншу їхніх опонентів

У 2010 р. на президентських виборах переміг В. Янукович. Він круто змінив зовнішньополітичний курс і внутрішню політику країни, обравши проросійський напрям.

РОЗДІЛ II. Вивчення історії України у старших класах

2.1. Особливості вивчення історії у старшій школі

Кожна історична епоха висуває нові завдання перед суспільством у цілому та кожним окремим його членом, вимагаючи від нього набуття певних особистісних якостей, які дадуть можливість реалізуватися йому як особистості у швидкоплинних реаліях сьогодення, що вимагало постійної зміни змісту освіти.

Процес оновлення шкільної історичної освіти знаходиться під впливом комплексу об'єктивних (стан розвитку суспільства в цілому та окремі його галузей) та суб'єктивних (ставлення вчителів та учнів до навчання взагалі й до конкретних його аспектів) чинників. Оскільки шкільна історична освіта є складовою загальної середньої освіти, яка реалізує нову парадигму, то перехід від одної освітньої парадигми до іншої відбивається на навчанні історії в школі та в перехідний період має змішані ознаки обох парадигм. З іншого боку, зміст шкільної історичної освіти формується на основі історичної науки, тому методологічні зміни у висвітленні історії безпосередньо відбиваються на навчанні історії в школі [54, с. 152].

Жоден із філософських напрямів, що претендує на методологію історії, не створив універсальної концепції історичного розвитку. Тому в історії може існувати одночасно декілька підходів. Так, основними підходами є формаційний та цивілізаційний. Формаційний більше пов'язаний з класовим підходом, який підтримувався марксистським вченням. Вчені-історики, критикуючи такий підхід як занадто примітивний, дедалі частіше звертаються до цивілізаційного підходу у вивченні історії.

Згідно з цим підходом, історія розуміється як поліфонічний багатомірний процес, у якому відбувається діалог між різними цивілізаціями і культурами, а цивілізація – як форма спільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих цілей. Цивілізаційний підхід задає

гуманістичний ціннісний імператив і дає змогу орієнтуватися на рух до певних моральних, а разом з ними, й політичних та соціальних цілей.

В основі вивчення історії є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів.

У Пояснювальній записці до програм відзначається: «Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять історичної науки...». Найважливішими методологічними принципами, які учні мають засвоїти на уроках історії є:

- **Принцип об'єктивності** - обов'язковий розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості.
- **Принцип історизму** – вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції.
- **Соціальний підхід** – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин.
- **Принцип багатоперспективності:** цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний та інші підходи [4, с. 147].

Згідно Державного стандарту зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).

Зміст історичного компонента структуровано з урахуваннями специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства за такими наскрізними змістовими лініями:

- людина - людина,
- людина - суспільство,
- людина - влада,
- людина - світ уявлень та ідей,
- людина - простір,
- людина - природа,

- людина - світ речей.

Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою приналежність до Українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин [25, с. 23].

Цілі навчання історії змінювались на різних етапах розвитку вітчизняної школи. Вони, як правило, відбивають ті соціально-економічні, політичні, духовно-культурні зміни, що відбуваються в суспільстві в ті чи інші часи.

Метою навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Зазначено також, що історичний компонент забезпечує:

- розвиток інтересу учнів до історії як сфери знань і навчального предмета, власних освітніх запитів учнів і вміння їх задовольняти;
- отримання та засвоєння системних знань про головні події, явища та тенденції в історії України та світу;
- ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому;
- визначення, відбір і використання у процесі пошуку інформації про минуле різних видів історичних джерел, у тому числі текстових, візуальних та усних, артефактів, об'єктів навколишнього історичного середовища (музеїв, архівів, пам'яток культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерних технологій;
- вміння представляти обґрунтовані та структуровані знання з історії, власне розуміння історії з використанням відповідного понятійного апарату та виважено розглядати контроверсійні і суперечливі теми.

У Державному стандарті зазначено, що зберігаються два курси - історії України та всесвітньої історії, які мають вивчатись синхронно. Збережено також лінійно-хронологічну побудову навчальної історичної інформації в хронологічній послідовності відповідно до загальновизнаної періодизації історії: стародавня, середньовічна, ранньомодерна, нова та новітня з акцентом на історії ХХ століття.

Підходи до оновлення змісту навчання суспільствознавчих дисциплін спираються на поєднання здобутків і вимог історичної та педагогічної наук, тому:

- загальнонауковий – передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їхніми інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду; конкретно-історичний – розгляд подій і явищ у контексті відповідного історичного часу, місця, супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків;
- альтернативно-проблемний – використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій і явищ;
- генералізуючий – виокремлення в навчальному матеріалі найсуттєвішого, а також окреслення ключових тенденцій розвитку у відповідний історичний період;
- системний – його вимогою є міжпредметна і міжкурсва інтегрованість шкільної освіти загалом та вивчення історичного процесу зокрема в органічному поєднанні цивілізаційного, культурно-антропологічного та інших аспектів;
- аксіологічний (ціннісний) – прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей та вироблення на їхній основі особистісної системи оцінювання історичних подій, діячів, явищ тощо;
- полікультурний – акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, котрі забезпечують наступність та

спадкоємність поколінь свого народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів;

- *світський* – передбачає ознайомлення учнів з історією релігій як феноменів культури за умов недопущення пропаганди окремих релігійних учень [20, с.57].

Вивчення історії в школі має сформувати в учнів ряд предметних компетенцій : *хронологічну* – уміння учнів орієнтуватися в історичному часі; *просторову* – орієнтування учнів в історичному просторі; *інформаційну* – уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; *мовленнєву* – будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ; *логічну* – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; *аксіологічну* – формулювати версії й оцінки історичного руху та розвитку.

Урок залишається основною формою організації навчальної роботи в школі, надає можливість упродовж навчального процесу дотримуватися принципу послідовності та неперервності подання матеріалу.

Тип уроку визначає особливості його структури. Структура кожного уроку залежить від його змісту, дидактичної задачі, цілей, типу.

Дидактична мета є найважливішою складовою, пусковим моментом процесу навчання, тому класифікація за цією ознакою найбільш близька до реального уроку.

До найуживаніших традиційних уроків історії належать такі:

- Урок засвоєння нових знань
- Урок формування вмінь і навичок
- Урок застосування знань, умінь, навичок
- Урок узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок
- Урок контролю і корекції знань, умінь і навичок
- Комбінований урок

Форма уроку визначається способами його організації, методами проведення.

Для уроку засвоєння нових знань науковці пропонують використовувати такі **форми**: урок викладу матеріалу учителем, шкільна лекція, урок-екскурсія, кіноурок, урок з повідомленнями і доповідями учнів.

Уроки формування умінь і навичок можуть проводитись у **формі**: лабораторної роботи, практикуму, екскурсії, бібліотечного або архівного уроку, ділової гри (історичного моделювання), дискусії.

Починаючи з 2012-2013 навчального року, в школах уведено **практичні заняття** (спочатку в 5 класі, в наступних навчальних роках – у 6-8 класах.) Практичні заняття, – це повноцінний урок. За типологією уроків (за основною дидактичною метою) це – *урок формування та вдосконалення предметних умінь*. Практичні заняття – це нова форма організації навчання з історії, тому у їх підготовці та проведенні слід дотримуватися рекомендацій науковців, слідкувати з публікаціями на цю тему у фахових періодичних виданнях [50, с. 220].

Уроки застосування знань та вмінь доречно проводити у формі семінару, лабораторно-практичних занять, дискусії, дебатів. Але такі форми характерні для старших класів. У середній ланці краще практикувати ігрові форми.

Уроки систематизації та узагальнення знань можна проводити у формі брифінгу, прес-конференції, телемосту, кіно-, теле, відео- уроків, уроків самовизначення, самореалізації, урок – історичний портрет епохи, періоду тощо.

Уроки контролю і корекції знань проводять, використавши резерв навчальної програми. Найдоцільніші форми: аукціон, вікторина, брейн-ринг, конкурс, турнір.

Різноманітність форм проведення уроку – одна з умов розвитку в учнів інтересу до історії як до предмета, підвищення якості навчання. Одні форми уроку носять традиційний характер, Інші з'явилися останнім часом і все

більше завойовують популярність серед вчителів і учнів – нетрадиційні, серед яких виділяють наступні:

1. Уроки у формі змагань та ігор: конкурс, турнір, естафета, дуель, КВК, ділова гра, рольова гра, кросворд, вікторина.

2. Уроки, засновані на формах, жанрах і методах роботи, відомих у суспільній практиці: дослідження, аналіз першоджерел, коментар, інтерв'ю, репортаж, рецензія, уроки-пошуки, уроки-розвідки, уроки-лабораторні дослідження, уроки-експедиційні дослідження, уроки-наукові дослідження.

3. Уроки, що нагадують публічні форми спілкування: прес-конференція, аукціон, бенефіс, мітинг, регламентована дискусія, панорама, телепередача, телеміст, діалог, усний журнал.

4. Уроки-фантазії: урок-казка, урок-сюрприз, урок ХХІ століття.

5. Уроки, засновані на імітації діяльності установ та організацій: слідство, вчена рада та ін.

6. Театралізовані уроки: спектаклі, концерти, дидактичний театр

7. Уроки подорожування : краєзнавчі екскурсії, віртуальні екскурсії, заочне подорожування.

8. Уроки комунікативної спрямованості (уроки-усні журнали, уроки-діалоги, уроки-роздуми, уроки-диспути, уроки-пресконференції, уроки-репортажі, уроки-панорами, уроки-протиріччя; уроки-парадокси).

9. Уроки на інтегративній основі (уроки-комплекси, уроки - панорами).

10. Урок - презентація – це представлення будь-якої інформації.

Презентація (слайд-фільм) на комп'ютері представляє собою серію слайдів. Слайди оформляються в єдиному стилі і містять інформацію, необхідну для ілюстрації під час уроку.

Як вид нетрадиційного уроку, можна розглянути *інтерактивний*. Суть його полягає в тому, що кожен учень вносить свій вклад в процес пізнання, йде обмін думками, знаннями, ідеями, а отже відбувається взаємодія колективу. Такий урок розвиває комунікативні вміння і навички, основа в ньому це – спільна мета: тобто, якщо за визначений проміжок часу завдання

можуть виконати всі учні разом, спільними зусиллями, а одна особа досягнути її не в змозі. Структура інтерактивного уроку складається з наступних елементів: мотивація, оголошення і представлення теми та очікуваних результатів, надання необхідної інформації, інтерактивна вправа, підбиття підсумків і оцінювання результатів. Тут існує і своєрідна методика уроку, а саме певні методи. Це, зокрема, робота в малих групах, мозковий штурм, займи позицію, метод прес, навчаючи – вчуся, розігрування ситуації в ролях, ажурна пилка, коло ідей, акваріум, ток-шоу, мікрофон.

Уроки історії за формою можна класифікувати, взявши за основу такі **методи навчальної діяльності**: словесний, наочний, практичний, ігровий.

Словесні уроки, в яких переважають словесний метод навчання та його прийоми (бесіда, розповідь), що й визначають форму уроку: урок-розповідь, урок-бесіда, урок-сповідь, урок-спогад, урок - усний журнал, урок-залік, урок-діалог, урок-дискусія, урок-коментар, урок-рецензія тощо.

Наочні уроки, в яких переважають наочний та практичний методи навчання, самостійна робота школярів, спрямована на пізнання, дослідження, узагальнення: урок-екскурсія, практично-лабораторний урок, урок-дослідження за першоджерелами, пам'ятками матеріальної культури, кіноурок телеурок, відео урок тощо. Ігрові уроки (домінуючий метод – навчальна гра, моделювання ситуацій, перенесення з реального життя форми певного заходу, дійства): урок-турнір, урок-мандрівка, урок-КВК, урок-гра «Що? Де? Коли?», урок-вистава, урок-вікторина.

Словесно-наочні (домінуючими методами тут виступають словесний, наочний, практичний): урок-бесіда з виконанням практичних завдань за першоджерелами, урок-розповідь із виконанням практично-лабораторної роботи, урок-дослідження з елементами розповіді, урок - інтерв'ю.

Словесно-ігрові (домінуючі методи – словесний та ігровий): урок-усний журнал з елементами навчальної гри тощо.

Наочно-ігрові (домінуючі методи – наочний, практичний та ігровий): урок-гра з елементами екскурсії, урок-мандрівка з виконанням завдань за

першоджерелами, урок-екскурсія з елементами навчальної гри тощо [5, с. 10].

Засоби навчання – одна з головних умов образного подання та сприйняття історичного матеріалу.

Доцільною для користування є класифікація засобів навчання за характером джерела:

- Друковані засоби навчання: підручники, навчальні посібники, документальні джерела, мемуарна література, хрестоматії, книги для читання, довідкова, науково-популярна та художня література, періодичні видання.
- Наочні засоби навчання: речові або предметні (реконструйовані предмети культури, побуту, виробництва, справжні предмети матеріальної культури, збірки копій, макети, динамічні моделі, експозиції музеїв, виставкових залів), образотворчі (картини, фотографії, портрети історичних діячів або їх репродукції, альбоми, піктограми, карикатури, ілюстративно-роздатковий матеріал), умовно-графічні (історичні карти, схеми, таблиці, аплікації).
- Аудіовізуальні (технічні) засоби навчання: навчальні кіно-, відео-, діафільми, кінофрагменти, діапозитиви, комп'ютерні версії або програми, звукові посібники (фонохрестоматії), телевізійні передачі [Пометун 2004, с. 109].

Домашня навчальна робота школяра – це форма організації самостійного індивідуального вивчення школярами навчального матеріалу в позаурочний час. Вона органічно входить до процесу навчання як його необхідна ланка, а також може бути самостійною формою навчальних занять.

Для того, щоб домашнє завдання було складовою частиною навчально-виховного процесу і було пов'язане з уроком, воно має задовольняти певні завдання і вимоги:

– по-перше, домашні завдання повинні бути невеликими, але змістовними. Вони мають бути зосереджені на засвоєнні, закріпленні або повторенні досліджуваного матеріалу;

– по-друге, домашні завдання повинні бути простішими та зрозумілішими, ніж класна навчальна робота. Складне домашнє завдання, яке: займає багато часу, знижує інтерес і пізнавальну активність учня;

– по-третє, домашнє завдання корисно пов'язувати із безпосередніми спостереженнями та враженнями дітей, особливо при складанні: планів, запитань, пошуків прикладів, відповідей на запитання;

– по-четверте, обов'язковою вимогою є необхідність інструктивних вказівок учителя про те, як виконувати завдання. Важливо попередити можливість механічного копіювання того, що виконувалося в класі;

– по-п'яте, корисно індивідуалізувати домашнє завдання відповідно до пізнавальних здібностей певного учня і його успіхами в навчанні;

– по-шосте, будь-яке домашнє завдання обов'язково має бути перевірене і оцінене вчителем.

Індивідуальний підхід до дітей при організації домашньої навчальної діяльності реалізується через завдання різного обсягу, різної складності, різного ступеня надання допомоги. При цьому можна враховувати і особливості, властиві дітям різних типологічних груп і особливості загального розвитку, а також рівень засвоєння школярем в оволодінні програмним матеріалом. Слід також керуватися вимогами Державних санітарних правил і норм, згідно з якими учні 5-х–6-х класів мають виконувати домашні завдання упродовж 25–30 хвилин, 7-х–9-х – упродовж 30–35, а 10-х–11-х – упродовж 35–40 хвилин [46, с. 124].

Учителям необхідно приділяти достатньо уваги індивідуалізації домашньої роботи із урахуванням здібностей, інтересів учнів. При цьому можна забезпечити право дитини вибирати з ряду завдань таке, яке відповідає його інтересам.

Учитель, виходячи із цілей своїх занять, легко може вибрати оптимальний вид домашнього завдання, який відповідає конкретному змісту навчального матеріалу і можливостям учнів.

Види домашнього завдання:

1. Засвоєння знань у системі вимагають установаження причинно-наслідкових та інших зв'язків і відносин між досліджуваним, явищем або процесами:

- усвідомлення послідовності окремих фактів і положень – відповіді на спеціально поставлені питання вчителя;
- підготовка до відповіді за завданням і планом, поданим учителем;
- самостійне складання плану викладу якого-небудь питання і підготовка до розповіді за цим планом;
- пояснення вивченого явища;
- визначення функціональної залежності між явищами та фактами;

2. Формування узагальнення, пов'язане із складною розумовою діяльністю:

- виділення в тексті основного та другорядного матеріалу, встановлення закономірностей науки,
- самостійний розбір матеріалу узагальнень;
- самостійний доказ того або іншого окремого положення.

3. Застосування знань припускає виконання різних практичних робіт, що дозволяють встановити зв'язок між теорією і практикою:

- виготовлення текстових схем, хронологічних або порівняльних таблиць, ;
- виконання завдань на контурних картах;
- написання повідомлень, складання і читання рефератів, доповідей на уроках;
- виконання випереджувальних завдань, здійснення підготовчого повторення.

4. Контроль знань полягає у перевірці знань, умінь, навичок

- письмові відповіді на запитання;
- вирішення нетипових і нестандартних історичних задач;

– виконання завдань творчого характеру з використанням додаткових джерел інформації [22, с. 70].

Виявити рівень сформованості учнівських компетенцій покликане **оцінювання**.

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів з історії є знання, вміння, навички, досвід творчої діяльності учнів, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Слід зазначити, що функції перевірки ніколи не зводилися тільки до контролю. Перевірка та оцінювання результатів навчання є важливим стимулом самостійної роботи школярів, ефективним способом виховання відповідальності, працьовитості, сумлінності учнів. Систематична перевірка має забезпечувати поповнення, поглиблення, уточнення і систематизацію знань, закріплення і розвиток умінь застосовувати їх на практиці.

Методисти визначають наступні функції перевірки та оцінювання (контролю) результатів навчання історії: контролюючу, діагностичну, прогностичну, коригуючу, навчальну, розвивальну, виховну, стимулюючо-мотиваційну.

Здійснення контролю (перевірки й оцінювання) на уроках історії в основній школі визначається відповідними принципами. Найважливішими серед них є такі: а) систематичність; б) всебічність; в) індивідуалізація.

В основі перевірки знань учнів повинні бути ті знання, вміння та навички, які передбачені навчальною програмою та закладені в підручники.

При визначенні навчальних досягнень аналізу підлягають такі критерії:

- *характеристика відповіді учня:* елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, ґрунтовна, творча;
- *якість знань:* правильність, повнота, осмислення, глибина, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- *ступінь сформованості загально навчальних та предметних умінь і навичок;*

- *рівень оволодіння розумовими операціями*: уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки;
- *досвід творчої діяльності* (уміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати проблеми);
- *самостійність оцінних суджень*.

За рекомендаціями Міністерства освіти і науки України обов'язковими видами оцінювання навчальних досягнень учнів визнано поточне, тематичне, семестрове, річне.

Форми оцінювання досить різноманітні, вони залежать від багатьох факторів, вчителі можуть творчо підходити до їх застосування.

Підготовка вчителя до уроку. Незалежно від стажу практичної роботи вчитель випереджає кожний навчальний рік, семестр і кожне заняття ретельною підготовкою, що складається з декількох етапів. Варто чітко уявляти собі ці етапи та їх послідовність:

- 1) аналіз Державного стандарту, шкільних програм, вивчення підручників і поурочних посібників;
- 2) розробка тематичного і поурочного планування;
- 3) визначення місця уроку в темі чи розділі, його очікуваних результатів;
- 4) аналіз пізнавальних можливостей класу;
- 5) добір методичних прийомів і засобів навчання відповідно до очікуваних результатів уроку та вибір методичного варіанта уроку;
- 6) складання конспекту чи розгорнутого плану уроку.

Результатом підготовки вчителя до уроку має стати його відповідність таким вимогам.

І. Вимоги до змісту навчального матеріалу, що опрацьовується на уроці:

- повноцінність історичного змісту, педагогічного задуму уроку, його відповідність очікуваним результатам;
- науковість навчального історичного матеріалу уроку;

- вірогідність історичних фактів;
- застосування різноманітних джерел знань;
- достатність і структурованість навчального історичного матеріалу для формування базових знань та розв'язання ключових проблем.

II. Вимоги до методики проведення уроку:

- мотивація і диференціація навчання;
- високий ступінь самостійної розумової діяльності учнів, їх пізнавальної активності;
- охоплення роботою всіх учнів;
- виховання інтересу до історії;
- правильний вибір типу і структури уроку, засобів і методів його проведення в залежності від очікуваних результатів (дидактичної мети);
- відповідність прийомів навчання педагогічному задуму, змісту і пізнавальним можливостям учнів.

III. Психолого-гігієнічні вимоги до організації уроку:

- педагогічний такт учителя;
- культура мовлення, емоційність, темп мовлення;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- контакт з класом, наявність активної взаємодії та співпраці;
- дотримання санітарно-гігієнічних норм.

До позаурочних форм організації навчального процесу з історії відносять: факультативи, навчальні екскурсії, історичні гуртки, додаткові індивідуальні та групові заняття, заліки, співбесіди, семінари, консультації, домашня навчальна робота учнів. Позаурочна робота з історії повинна бути логічним продовженням вивченого під час уроків, тому результати роботи можуть бути узагальнені в учнівських рефератах, міні-проектах, тематичних масових заходах під час проведення тижнів історії (історичні вечори, історичні вікторини та ігри, науково-практичні конференції) з переходом до роботи учнів у МАН, участі в олімпіадах, творчих та інтелектуальних конкурсах[34, с 108].

Отже, різноманітність форм проведення уроку – одна з умов розвитку в учнів інтересу до історії як до предмета, підвищення якості навчання.

2.2. Психолого-педагогічні особливості старшокласників

У старшокласників інтерес до навчання підвищується. Пізнавальні мотиви відрізняються вибірковістю, що зв'язано з вибором професії. Інтерес до знань набуває глибини. Зміцнюється інтерес до способів оволодіння досвідом, зокрема і до методів теоретичного та творчого мислення, до дослідницьких методів пізнання.

Істотно змінюються мотиви та цілі самоосвіти, по-перше, домінують перспективні цілі, що зв'язані з обранням професії, з життєвими планами. Якісних змін зазнають і способи самоосвіти, виникає прагнення усвідомити свій стиль учбової діяльності, свої недоліки.

Як підкреслюють вчені, важливо те, що у старшому шкільному віці всі мотиви стають смислоутворюючими, набуття знань є справою життєвої необхідності.

Соціальні мотиви у старшокласників також розвиваються у різних напрямках (громадський обов'язок, бути корисним суспільству), проте не у всіх учнів вони є. Позиційні мотиви також змінюються. Старшокласник переживає й хвилюється, коли виникають непорозуміння з класною групою. Відносини з вчителем набувають ділового характеру. Вони зв'язані з вирішенням у недалекому майбутньому своїх життєво важливих проблем: «Ким бути?», «Яким бути?» та «Як жити?». В цей період роль особистості вчителя зростає, діє мотив хорошої оцінки. У зв'язку з цим зрозумілою стає причина зниження інтересу до навчання. Останній знижується тоді, коли втрачається смислове значення учіння, а також у зв'язку з виявленням суб'єктом учіння лінощів або безвілля.

Пізнавальні та соціальні мотиви у старшокласників втрачають антагонізм і взаємовпливають та взаємопроникають. Зміцнюється взаємозв'язок мотивів самоосвіти та самовиховання. Наслідком взаємодії вказаних мотивів є поява у структурі мотивації нових, зокрема професійних, мотивів. Вони набувають домінуючої ролі у мотивації старшокласників. Всі перелічені зміни можна вважати ознаками цілісності особистості.

Учбова діяльність учнів вимагає від старшокласника довільності пізнавальних процесів та поведінки. Старшокласник, здійснюючи вибір професії, повинен визначитися, змішуючи мотив на ціль. Старшокласники не тільки визначають мету, а й намічають план її досягнення, передбачають наслідки її здійснення. Слабкою стороною цілетворення у старшокласників є невміння розподіляти увагу на виконання основних та другорядних цілей.

Старший шкільний вік — це вік відповідної стабілізації особистості, а тому помітною стає відсутність суперечливості емоцій. Емоції старшокласника більш багаті, ніж у підлітка, тобто їх викликає більше коло речей, явищ, подій. З'являється нова гама як позитивних, так і негативних емоцій. Негативні емоції зв'язані з планами на майбутнє. Тривожність виникає у спілкуванні з людьми, від яких старшокласники залежать, або при невідповідності своїх можливостей тим вимогам, які пред'являє їм суспільство чи близьке коло людей [50, с. 220].

Умовно визначимо провідні напрями вивчення зазначеної проблеми у розрізі особистісно-діяльнісного, управлінського, компетентісно-орієнтованого, мотиваційного, профільного, рефлексивного та проектного підходів.

Особистісно-діяльнісний підхід. Старший шкільний вік характеризується високою готовністю психологічних структур особистості до процесу самовираження. Ця готовність пов'язана з самовизначенням і почуттям дорослості. Прагнення до самовираження є основною потребою старшокласників, підкріпленою стійкою мотивацією (бажання суспільного визнання, високого статусу у класному колективі, активного виявлення своїх здібностей у діяльності та спілкуванні тощо). У своїх дослідженнях Ю.А. Лець зазначає, що у процесі становлення суб'єкта навчальної діяльності старшокласники оволодівають інструментами, необхідними для формування особистісного самовизначення, а саме: – самостійністю і почуттям особистої відповідальності за своє життя; – здатністю до планування та постановки життєвих цілей; – високим рівнем самокерівництва і саморегуляції загалом; –

прагненням до самоактуалізації та потребою у пізнанні; – здатністю адекватно оцінювати результати своєї діяльності, ставити перед собою складні цілі та вирішувати складні завдання; – інтересом до життя, до власної особистості загалом та позитивним самоставленням. [34, с. 108]

Управлінський підхід. Психологи зазначають, що особливості розвитку пізнавальної сфери й особистості старшокласника відображаються у всіх видах його навчальної діяльності. Вона відрізняється активністю мислення, направленістю на вирішення мисленнєвих завдань, прагненням до логічного впорядкування і систематизації, пошуку універсальних закономірностей, до самостійного знаходження способів узагальненого орієнтування у навчальному матеріалі, до теоретичного узагальнення. У цьому віці для особистості школяра дуже важливим є не стільки засвоєння окремих чинників, частин, деталей, а розуміння сутності і сенсу виконуваних дій, їх цікавить синтез частин і цілого, частин і загального, конкретних дій і загальної схеми діяльності. Довільність психічної діяльності і пов'язана з нею здатність до активної регуляції поведінки забезпечують високий рівень інтелектуальної діяльності, доступний старшому школяру. У зв'язку з вищезазначеним В. В. Костіна визначає основні особливості управління навчально-пізнавальною діяльністю старшокласників: 1) збільшення самостійності, що веде до зростання рівня самоуправлінських впливів, зумовлює необхідність упровадження самоконтролю та рефлексії навчально-пізнавальної діяльності; 2) вибірковість навчальних інтересів і потреб учнів вимагає застосування диференційованого підходу у процесі навчально-пізнавальної діяльності й опори на внутрішню мотивацію навчання; 3) схильність до порівнянь, узагальнень, систематизації, що свідчить про зростання ролі теоретичного мислення учнів, викликає необхідність упровадження дедуктивного методу викладу матеріалу і методик формування критичного мислення [26,с.116]. Аналізуючи педагогічні умови забезпечення якісного управління діяльністю старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, А. В. Ковальова визначає методичні умови

(концепції, зміст навчання, педагогічні технології, методи навчання); організаційні умови (скоординованість роботи всіх учасників навчального процесу, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня); психологічні умови (формування позитивної «Я-концепції», стимулювання процесу саморозвитку і самореалізації старшокласника).

Компетентісно-орієнтований підхід. У процесі формування суб'єкта навчання особливе місце відіграють дії, що розкривають механізм переходу суспільного досвіду (зовнішнього) у знання, вміння (внутрішнє), бо саме вони перетворюють зовнішню навчальну задачу в особистісну, формуючи пізнавальні властивості суб'єкта. Навчальна діяльність старшокласників характеризується диференціацією дій, що належать її структурі: – зовнішню сторону навчальної діяльності складають практичні дії учнів із предметами, включеними у навчальний процес (навчальні посібники, допоміжні засоби тощо); – внутрішня сторона навчальної діяльності представлена внутрішніми розумовими діями й операціями, які виконує учень (сприйняття, запам'ятовування, розумова переробка інформації, відтворення матеріалу); – орієнтовна сторона навчальної діяльності – це зовнішні та внутрішні дії, спрямовані на ознайомлення зі складом засвоєваних навчальних компетентностей і критеріями на учіння; – виконавська сторона навчальної діяльності характеризує сам процес засвоєння та використання відповідних навчальних компетентностей [65, с. 55].

На основі аналізу різних підходів до розв'язання зазначеної проблеми В. В. Зарицькою виділена найбільш доцільна сукупність ключових компетенцій і структурована відповідно до основних сфер життєдіяльності старшокласника для полегшення процесу їхнього формування. Виділені ключові компетенції об'єднані у 6 груп: 1) компетенції у пізнавальній сфері; 2) компетенції у мотиваційній сфері; 3) компетенції в емоційно-вольовій сфері; 4) компетенції у сфері спілкування і поведінки; 5) компетенції, пов'язані зі ставленням до самого себе; 6) компетенції профільного спрямування [19, с. 74].

У дослідженнях вченої зазначено, що школа має широкі можливості для успішного розвитку компетентності учнів старших класів у найважливіших сферах людської життєдіяльності і здатна створювати необхідні умови для самопрезентації власних досягнень як першого досвіду самореалізації.

Мотиваційний підхід. Мотиваційна сторона, як правило, випереджає операційну у розвитку особистості, і ця розбіжність між ними спонукає її до руху вперед, зокрема вона породжує прагнення особистості старшокласника до самовдосконалення. У зв'язку з тим, що юнацькому віку притаманні суперечливість і мінливість, мотиви навчальної діяльності (які є відносно стійкими характеристиками) з досягненням юнацького віку динамічно змінюються. Мотиви навчальної діяльності можна класифікувати по-різному: – мотиви, які розуміють учні, і реально діючі; – широкі соціальні мотиви і навчально-пізнавальні; – мотиви, що породжуються самою навчальною діяльністю, і мотиви, які лежать за межами навчального процесу і пов'язані лише з результатами навчання; – широкі соціальні і вузькоособистісні мотиви. У встигаючих учнів розвивається мотивація досягнення і престижна мотивація. У невстигаючих школярів поступово формується мотивація уникання невдачі і компенсаторна мотивація. Серед мотивів навчальної діяльності є такі, що найбільш адекватні навчальним задачам. Якщо вони формуються у школяра, то його навчальна діяльність стає осмисленою й адекватною. В основі зазначених пізнавальних мотивів лежать пізнавальна потреба і потреба у саморозвитку. Учень повинен бути мотивованим не лише результатом, а й самим процесом навчальної діяльності. Якщо вчитель навчить старшокласників формувати всі ці компоненти навчальної діяльності, то він сформує в учнів уміння самотійно вчитися – сформує навчальну діяльність.

Профільний підхід. Психологічним центром ситуації розвитку старшокласників стає вибір професії, внаслідок чого у них формується своєрідна внутрішня позиція. Своєрідність її зумовлена зорієнтованістю на

майбутнє, сприйняттям теперішнього крізь призму цієї основної спрямованості особистості. Яскравим представником зазначеного підходу є В.В. Русова, яка розглядає сучасне навчання старшокласників як планомірну, диференційовану, професійно орієнтовану діяльність педагогів та учнів, спрямовану на опанування учнями системою профільно-професійних знань, умінь, навичок, здібностей. Профільне навчання сприяє і спирається на самоактуалізацію особистості учня, оскільки реалізує прагнення старшокласників до більш глибокого професійного самовизначення [25, с. 24]. На основі врахування особистісно-самоактуалізуючого підходу науковцем обґрунтовано структурно-функціональну модель формування профільного навчання. До її складу входять: – стимулюючий компонент (потребово-мотиваційний); – орієнтуючий компонент (інформаційно-пізнавальний); – програмуючий компонент (цілеутворюючий); – продукуючий компонент (операційно-результативний); – утверджуючий компонент (емоційно-почуттєвий).

Рефлексивний підхід. Юнацький вік є сенситивним періодом для утворення компонентів особистісної зрілості, структуру котрої складають такі якості, як: відповідальність, емоційна зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання. Динаміку формування особистісної зрілості старшокласника визначає процес засвоєння життєвих цінностей та їхнього перетворення у змістовні елементи ціннісних уявлень. Л.В. Потапчук зауважує, що психологічні особливості становлення особистісної зрілості пов'язані з мотивами навчальної діяльності. Психолог підкреслює, що параметри особистісної зрілості тісно пов'язані з показниками навчальної діяльності. Саме тому активізація розвитку особистісної зрілості старшокласників можлива за умови організації цілеспрямованої пізнавальної роботи, у якій основним механізмом розвитку особистості є інтелектуальна та ситуативна рефлексія [50, с.219]. Рефлексивна позиція досягається за умови реалізації ідеї нерозривного зв'язку навчання і розвитку та їхньої спрямованості у площину суб'єктивної

активності вихованців, саморозвитку та самоствердження. У дослідженні С. М. Панченко зазначається, що притаманні юнацькому віку потреби у самопізнанні, саморозвитку, оволодінні засобами рефлексії, формуванні певної смислової системи, розвитку ціннісно-орієнтаційної діяльності та почуття відповідальності, у стабілізації й ієрархізації мотиваційної сфери не задовольняються в умовах традиційної освіти, та потребують зовнішнього стимулювання.

Проектний підхід. На цьому віковому етапі відбувається формування механізму цілетворення, основними проявами якого є наявність у людини певного задуму, плану життя, життєвої мети, проекту цілі, загального досвіду свого буття. Цей механізм пов'язаний із прагненням і здатністю старшокласника здійснювати самопроекцію на майбутнє. Йдеться про його прагнення і здатність ставити конкретні цілі, переносити себе у майбутнє, вибудовувати своє реальне життя з проекцією на майбутнє. Нова внутрішня позиція учня старших класів змінює важливість для нього змісту, мети і завдань навчання. Він оцінює своє навчання з огляду на його значущість для проектування власного майбутнього, особливо для вибору професії. Розглядаючи питання психологічних особливостей образу власного майбутнього у ранній юності, О. В. Посацький зазначає, що у часовій перспективі старшокласників значно переважає далека перспектива – початок дорослого життя; змістова наповненість образу майбутнього випускників школи відрізняється переважанням орієнтацій на себе, своє особисте життя, яке вони розглядають як головну цінність; тема майбутнього є емоційно значущою для старшокласників [НП № 664 2012, с 193]. У своїх дослідженнях О. В. Кухаренко наголошує на тому, що навчальна діяльність у старшому шкільному віці передбачає обов'язковість, можливість чіткого програмування, організації та контролю всіх компонентів процесу навчання; надає можливість опосередкованого впливу на особистісні характеристики учня. Для уточнення розуміння проаналізованих сучасних підходів науковців

до аналізу навчальної діяльності старшокласників пропонуємо виокремити окреслену модель динаміки її структурних елементів:

Отже, учбова діяльність учнів старшого шкільного віку носить учбово-професійний характер. Вона є основою для професійної підготовки, а тому частина навчальних дисциплін не викликає інтересу. Старшокласник більш зацікавлений у високих оцінках з тих дисциплін, які мають прямий чи опосередкований зв'язок з вибором професії. У старшому шкільному віці більш розвинуте свідоме ставлення до учіння.

2.3. Характеристика шкільних підручників з новітньої історії, які висвітлюють становлення державності в Україні періоду 1991-2004 роках

1) Підручник з історії України для 11 класу (авторів Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижановська М. С., Гіріч І. Б., Бурнейко І. О., 2019 рік видавництва) містить навчальний матеріал курсу відповідно до чинної програми МОН.

Завдання для здобувачів освіти, а також способи групування та подачі навчального матеріалу в підручнику передбачають можливість індивідуального підходу до організації навчального процесу на уроці. Залежно від специфіки теми повноцінними джерелами знань поруч із базовим авторським текстом, служать уривки з першоджерел, схеми і картосхеми, діаграми, окремі зображення.

В підручнику до параграфам подано завдання для актуалізації опорних знань. Також розроблено практичну роботу, яка передбачена програмою. Методичний апарат підручника враховує можливість поетапного закріплення опрацьованого матеріалу, спрямований на полегшення організації взаємодії вчителя та здобувачів освіти на уроці й на підвищення ефективності самостійної роботи учнів з підручником. Зміст підручника в межах освітньої галузі Державного стандарту включає обов'язковий мінімум змісту освітньої галузі забезпечує досягнення результатів навчання згідно з Державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів через системний виклад програмового матеріалу; передбачає формування ключових компетентностей освіти та наскрізних умінь для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці; створює передумови формування предметних компетентностей через систему практико-орієнтованих завдань й активних видів діяльності.

Відповідність розкриття основних наукових положень до вікових особливостей учнів відповідає майже повністю.

Матеріал за складністю і обсягом відповідає можливостям засвоєння його учнями на належному рівні за встановлений час, відсутнє

перевантаження надлишковою інформацією, проте наявні другорядні подробиці, що не мають дидактичного навантаження, особливо при викладі сучасних суспільно-політичних процесів. Новий матеріал базується на раніше засвоєних знаннях. Нові поняття вводяться дидактично доцільно й обґрунтовано, за ступенем абстрактності виклад матеріалу відповідає віковим психологічним особливостям учнів: використовуються зрозумілі учням аналогії для пояснення складних процесів, наводяться приклади, пояснення, даються зразки та інструкції тощо. Навчально-наукові тексти підручника є сучасними, відповідають очікуванням та інтересам учнів, не несуть застарілу інформацію, є естетичними, мають виховне спрямування.

Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника. Забезпечено повністю. У підручнику системно формуються усі ключові компетентності – через інформаційно-пізнавальний матеріал та практико-спрямовані завдання.

Формування ключових компетентностей засобами підручника спрямоване на подальший розвиток в учнів їхнього світогляду: динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Наявність різноманітних вправ і завдань, розроблених з урахуванням засад педагогіки партнерства, що передбачає: співпрацю, співтворчість між учнями та вчителями; критичне осмислення ситуації; ситуації та питання для навчального діалогу; ситуації вибору і відповідальності; творче застосування набутих умінь тощо. Наявні у повній мірі. У підручнику вміщено завдання, що спонукають до діалогу, висловлювання власних думок, міркувань, позицій, способів розв'язання проблеми (навчальної чи життєво-практичної); завдання творчого характеру, при розв'язанні/вирішенні яких учні виявляють ініціативу, самостійність вибору аргументації тощо; завдання, що спонукають до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включають спеціально

сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання ;завдання, які сприяють формуванню загальних життєвих цілей та цінностей учнів, для розвитку здібностей, нахилів та творчості кожної дитини в діяльності; вправи і завдання до них, що створюють передумови для співпраці, активної участі дитини в процесі пізнання ;завдання, які залучають до співпраці учнів з дорослими; вправи, направлені на формування цінностей.

2) Підручник з історії України 11 класу авторів Кульчицький С. В., Лебедєва Ю. Г., 2011 рік видавництва. Цей підручник відповідає вимогам програми з історії України для 11 класу (рівень стандарту, академічний рівень). Матеріал сприяє набуттю предметних компетентностей, розвитку критичного мислення, формуванню навичок самостійної роботи та творчого дослідження. Більшу частину уваги приділено розвитку національної культури та історії повсякденності.

Оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів відповідає повністю. У підручнику в повному обсязі розкрито зміст навчального матеріалу відповідно до логіки його розгортання за вимогами офіційно затвердженої навчальної програми з відповідного навчального предмета. Обсяг змісту підручника відображає систематизованість викладу основних змістових понять, дотримання принципів доступності, наочності на засадах компетентнісного та діяльнісного підходів, реалізації наскрізних змістових ліній. Оптимальне співвідношення обсягу, доцільності, науковості, достатності пояснень, образності сприяє досягненню здобувачами освіти очікуваних результатів.

Наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником. Наявний у повній мірі. Наявність правильно оформлених таблиці змісту (переліку розділів, параграфів, тем тощо), умовних позначень (сигнальних символів (геометричних, цифрових, буквених, знакових чи у вигляді рисунків) із

поясненням способу користування підручником, підписів під ілюстраціями та посилань на ілюстративний ряд у змісті параграфів тощо.

Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології відповідає повністю. Повна відповідність принципам науковості, цілісності, системності й послідовності викладу навчального матеріалу, що відповідає сучасним науковим концепціям та реалізується через точний і зрозумілий виклад наукових понять відповідно до вікових особливостей учнів. Підручник у повній мірі розкриває основні теоретичні положення начального предмета у тісному практичному зв'язку з повсякденним життям, використовуючи загальноприйнятну наукову термінологію.

Відповідність розкриття основних наукових положень до вікових особливостей учнів. Відповідає майже повністю.

Матеріал за складністю і обсягом відповідає можливостям засвоєння його учнями на належному рівні за встановлений час, відсутнє перевантаження надлишковою інформацією, проте наявні другорядні подробиці, що не мають дидактичного навантаження, особливо при викладі сучасних суспільно-політичних процесів. Новий матеріал базується на раніше засвоєних знаннях. Нові поняття вводяться дидактично доцільно й обґрунтовано, за ступенем абстрактності виклад матеріалу відповідає віковим психологічним особливостям учнів: використовуються зрозумілі учням аналогії для пояснення складних процесів, наводяться приклади, пояснення, даються зразки та інструкції тощо. Навчально-наукові тексти підручника є сучасними, відповідають очікуванням та інтересам учнів, не несуть застарілу інформацію, є естетичними, мають виховне спрямування.

Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника забезпечено повністю. У підручнику системно формуються усі ключові компетентності – через інформаційно-пізнавальний матеріал та практико-спрямовані завдання.

Формування ключових компетентностей засобами підручника спрямоване на подальший розвиток в учнів їхнього світогляду: динамічна

комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

3) Підручник для 11 класу авторів Гісем О. В., Мартинюк О. О. 2019 рік видавництва. Рівень стандарту.

Один з розділів підручника висвітлює ключові питання становлення державності історії України з 1991 року до сьогодні. З урахуванням сучасного рівня історичної науки в підручнику показано розвиток України та її роль у світі. В основу методичного апарату покладено системно-діяльнісний підхід у навчанні. Головним результатом опанування цього періоду історії України має стати формування у здобувачів освіти Української громадянської ідентичності та патріотизму.

Текст підручника за складністю і обсягом відповідає можливостям засвоєння учнями на належному рівні за встановлений час. У навчальних текстах підручника переважно витримано вимогу відповідності розкриття основних наукових положень віковим особливостям учнів, доступності змістового наповнення підручника попередній освітній підготовці й життєвому досвіду учнів. Новий матеріал базується на раніше засвоєних знаннях; нові поняття вводяться дидактично доцільно й обґрунтовано, за ступенем абстрактності виклад матеріалу в повній мірі відповідає віковим психологічним особливостям учнів: використовуються зрозумілі учням аналогії для пояснення складних процесів, наводяться зразки та інструкції, пояснення, даються приклади їх використання у суміжних навчальних предметах, галузях наук, напрямках професійної діяльності. Пояснення є достатніми та вичерпними.

Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника.

У підручнику є у наявності вправи та завдання, які дають можливість застосовувати широкий діапазон методів та технологій навчання. До формулювання і способу ставити запитання претензій не має. Все є достатньо

чітким. У підручнику формуються ключові компетентності - через інформаційно-пізнавальний матеріал, але їх формування не повністю реалізовано через практико-спрямовані завдання, оскільки після кожного параграфу йде одне завдання без можливості вибору. Фактично для розвитку компетентностей цього не достатньо. У змісті підручника забезпечено формування ключових компетентностей, які певною мірою реалізуються у змісті підручника.

Упровадження наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність» (за наявності їх у навчальній програмі).

Майже повністю забезпечено реалізацію кожної з наскрізних змістових ліній через основний, додатковий і пояснювальний текст підручника, окремі елементи ілюстративного ряду, характер завдань тощо.

Можливості підручника для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності, формування вміння вчитися впродовж життя.

У підручнику реалізуються можливості для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності. Наведена значна кількість прикладів виконання певних операцій і дій, пам'яток, інструкцій. Наявність термінологічного словника, предметного покажчика, забезпечують можливості для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності.

4) Підручник для 11 класу авторів Даниленко В. М., Смольницька М. К., 2019 рік видавництва. Рівень стандарту.

Підручник описує суспільні процеси, які формують долю нашої країни, а також формує активну життєву позицію, розуміння взаємозв'язків історичних процесів, а також здатність аналізувати причинно-наслідкові зв'язки.

Системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації присутня у повному об'ємі. Навчальний матеріал структурований та розділений на розділи й параграфи. Кожний структурний компонент

містить систему різних видів діяльності, інструкцій і прикладів виконання завдань, достатніх для учнів 11 класу різних категорій освітніх здібностей. Структурні елементи підручника, зокрема, передмова, основний та додаткові тексти, система завдань, рубрикація, апарат орієнтування, ілюстрації відповідають сучасним вимогам до навчальної книги.

Оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів .

Обсяг змісту підручника відповідає навчальній програмі та співвідноситься з одиницями навчального часу, який відводиться на вивчення матеріалу. Підручник складається зі вступу, 6 розділів, які поділені на 29 параграфів. Однак у підручнику наявні поодинокі випадки, коли зміст і назви окремих параграфів не відповідають змісту навчальної програми та кількості годин, визначених на вивчення відповідної теми.

Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології.

У підручнику майже повністю реалізується принцип науковості через розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення до змісту навчання науково перевірених знань, які відповідають сучасному рівню розвитку науки, техніки та культури, використання міжпредметних зв'язків і забезпечення послідовності етапів засвоєння знань, використання схем і таблиць тощо. Проте в підручнику наявні надмірне теоретизування або вживання наукової термінології, що не відповідає віковим особливостям інтелектуального розвитку учнів та потребує додаткового пояснень. У §27 незрозумілим для учнів є визначення «гібридна війна».

Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника .

У підручнику системно формуються усі ключові компетентності - через інформаційно-пізнавальний матеріал та практико-спрямовані завдання. Формування ключових компетентностей засобами підручника спрямоване на подальший розвиток в учнів їхнього світогляду: динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих

якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та подальшу навчальну діяльність. Завдання підручника допомагають розвивати в учнів критичне мислення.

5) Підручник історії України, 11 клас авторів Власов В. С., Кульчицький С. В., 2019 рік видавництва. Рівень стандарту.

Події, які відбулися на політичному просторі України у 1991 – 2004 роках впливають на характер і особливості суспільно-політичного процесу, соціально-економічного розвитку, становища України у світі. Курс вітчизняної історії, який вивчається в цих хронологічних межах, сприятиме становленню учнів як громадян України, її захисників від зовнішньої небезпеки.

Зміст підручника в цілому реалізує очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, визначені навчальною програмою; аналіз підручника засвідчує обґрунтований вибір необхідного і достатнього матеріалу для реалізації мети, цілей та завдань навчального предмета, проте наявний у незначній кількості додатковий матеріал, замало приділяє уваги історичним документам. Джерела наводяться, але дуже стисло і мало. Замість них наводяться історичні факти, хоча в цілому ці вставки відповідають віковим межах.

Оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів достатня. Обсяг змісту підручника є оптимальним. У цьому проекті підручника в повному обсязі розкрито зміст навчального матеріалу відповідно до логіки його розгортання за вимогами наданої навчальної програми з історії України. Обсяг змісту підручника відображає систематизованість викладу основних змістових понять, дотримання принципів доступності, наочності на засадах компетентнісного та діяльнісного підходів, реалізації наскрізних змістових ліній. Оптимальне співвідношення обсягу, доцільності, науковості, достатності.

Мотивуюча складова підручника є високою. Для підручника характерні

диференціація та індивідуалізація навчання, використання різноманітних прийомів, методів і технологій навчання (творчі роботи, проекти, дослідницько-пошукові роботи тощо), можливість організації ігрової діяльності, індивідуальної, колективної діяльності, роботи в парах, невеликих групах, використання методів стимулювання інтересу до навчання, шляхом створення ситуацій пізнавальної новизни, емоційно-ціннісних переживань, зацікавленості, здивування тощо). Проте наявні завдання проблемного та творчого характеру представлені в такій кількості, що можуть призвести до інтелектуального/фізичного перевантаження учнів тощо. Підручнику наявні навчальні матеріали з різних освітніх галузей, що посилюють різнобічне розкриття теми або опису об'єкта, що вивчається. Крім того є завдання, виконання яких передбачає залучення знань та умінь з різних освітніх галузей: як то географія, правознавство, література тощо.

Відповідність змістового наповнення підручника віковим особливостям учнів дотримувана. Автори дотримуються норми відповідності змістового наповнення підручника віковим особливостям учнів:

-складність й обсяг матеріалу відповідають можливостям засвоєння його учнями на належному рівні й за встановлений час;

-тексти містять достатню кількість наукових термінів, не переобтяжені позапрограмовою інформацією;

-наведено зрозумілі пояснення, вказівки, що подані доступною науково-просвітницькою стилістикою викладу матеріалу, доцільно обраними конструкціями для розуміння тексту;

- є посилання до раніше вивченого матеріалу;

- ілюстрації в повній мірі відповідають психолого-педагогічним особливостям учнів, морально-етичним та естетичним нормам; рівень доступності дозволяє успішно користуватися підручником для самостійного навчання.

Акцент змісту підручника зміщується з накопичення нормативно

визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати у ситуаціях професійної діяльності й соціальної практики.

б) Підручник історії України 11 клас автора Гісем О. В., профільний рівень.

Основу методичного апарату підручника становлять компетентнісний і діяльнісний підходи у вивченні предмета. Цьому сприяє наявність різноманітних завдань, уривки з історичних джерел, тем для проектів і творчих робіт на практичних заняттях тощо. Зміст підручника майже у повній мірі сприяє формуванню системи соціальних та особистісних цінностей учнів, вмінню захищати власні погляди, переконання, життєві пріоритети; у підручнику відсутні стереотипи та

упередження (політичні, культурні, національні, релігійні), основу навчальних текстів підручника складають матеріали, що презентують інтелектуальні потреби, мотиви поведінки, наміри та прагнення сучасної молоді, проте система завдань і вправ потребує розвитку. Вельми показовим у цьому сенсі, наприклад, параграф «Євромайдан і його переростання в Революцію Гідності».

Власне, Революції Гідності присвячено близько чверті обсягу параграфу, хоча в ній відбилися прагнення до істотних змін у системі цінностей та поведінкових стереотипів як політичної верхівки України, так і пересічного населення, усіх виборців. Проте цього не відображено у жодному з наявних запитань і завдань. Натомість детально відображені роки президентства В. Ющенка і В. Януковича. Мотивуюча складова підручника є високою. Для підручника характерні диференціація та індивідуалізація навчання, використання різноманітних прийомів, методів і технологій навчання (творчі роботи, проекти, дослідницько-пошукові роботи тощо), можливість організації ігрової діяльності, індивідуальної, колективної діяльності, роботи в парах, невеликих групах, використання методів стимулювання інтересу до навчання, шляхом створення ситуацій

пізнавальної новизни, емоційно-ціннісних переживань, зацікавленості, здивування тощо. Проте наявні завдання проблемного та творчого характеру представлені в такій кількості, що можуть призвести до інтелектуального/фізичного перевантаження учнів тощо.

7) Підручник з історії України для 11 класу. Профільний рівень. Автори Власов В. С., Кульчицький С. В. Повна відповідність принципам науковості, цілісності, системності й послідовності викладу навчального матеріалу, що відповідає сучасним науковим концепціям та реалізується через точний і зрозумілий виклад понять, які відповідають віковим особливостям учнів. Підручник у повній мірі розкриває основні теоретичні положення начального предмета у тісному зв'язку з повсякденним життям, використовуючи загальноприйнятту наукову термінологію.

Матеріал за складністю і обсягом відповідає можливостям засвоєнням його учнями на належному рівні.

Новий матеріал базується на раніше засвоєних знаннях; нові поняття вводяться дидактично доцільно й обґрунтовано, за ступенем абстрактності виклад матеріалу в повній мірі відповідає віковим психологічним особливостям учнів: використовуються зрозумілі учням аналогії для пояснення складних процесів, наводяться зразки та інструкції, пояснення, даються приклади їх використання у суміжних навчальних предметах, галузях наук, напрямках професійної діяльності. Пояснення є достатніми та вичерпними. У підручнику є у наявності вправи та завдання, які дають можливість застосовувати широкий діапазон методів та технологій навчання. Формулювання і способи ставити запитання достатньо чіткі.

У підручнику формуються ключові компетентності - через інформаційно-пізнавальний матеріал, але їх формування не повністю реалізовано через практико-спрямовані завдання, оскільки фактично для розвитку компетентностей після кожного параграфу йде одне завдання без можливості

вибору. У змісті підручника забезпечено формування ключових компетентностей, які певною мірою реалізуються у змісті підручника.

Наявність різноманітних вправ і завдань, розроблених з урахуванням засад педагогіки партнерства, що передбачає: співпрацю, співтворчість між учнями та вчителями; критичне осмислення ситуації; ситуації та питання для навчального діалогу; ситуації вибору і відповідальності; творче застосування набутих умінь тощо .

Мотивуюча складова підручника є високою. Для підручника характерні диференціація та індивідуалізація навчання, використання різноманітних прийомів, методів і технологій навчання (творчі роботи, проекти, дослідницько-пошукові роботи тощо), можливість організації ігрової діяльності, індивідуальної, колективної діяльності, роботи в парах, невеликих групах, використання методів стимулювання інтересу до навчання, шляхом створення ситуацій пізнавальної новизни, емоційно-ціннісних переживань, зацікавленості, здивування тощо). Проте наявні завдання проблемного та творчого характеру представлені в такій кількості, що можуть призвести до інтелектуального/фізичного перевантаження учнів тощо.

Отже, розглянуті підручники повністю відповідають Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

Висновки до розділу II

Учбова діяльність учнів старшого шкільного віку носить учбово-професійний характер. Вона є основою для професійної підготовки, а тому частина навчальних дисциплін не викликає інтересу. Старшокласник більш зацікавлений у високих оцінках з тих дисциплін, які мають прямий чи опосередкований зв'язок з вибором професії. У старшому шкільному віці більш розвинуте свідоме ставлення до учіння [21, с 218].

Однією з актуальних проблем, дослідженням якої займаються видатні фахівці в галузі історичної дидактики, є розробка вимог щодо створення якісного підручника з історії та критеріїв його оцінки.

У дисертаційному дослідженні П. І. Мороза, кандидата педагогічних наук, чітко сформульовані методичні засади побудови шкільного підручника з історії:

— наявність в структурі та змісті підручника засобів організації продуктивної діяльності учнів (дослідницької, творчої, оцінної позиції щодо навчального матеріалу, рефлексивне осмислення прочитаного);

— врахування у тексті і навчальному матеріалі особливостей психічних процесів учнів — додержання основних принципів відбору змісту історичного навчального матеріалу: науковості, цілісності та системності, багатоаспектності, альтернативності, полікультурності, гуманізації, інтегрованості, рефлексивності, доступності і зростаючої складності, соціальної ефективності;

— збільшення питомої ваги позатекстових компонентів підручника, які забезпечують процесуальний (діяльнісний) аспект навчання, — диференційований підхід до навчання учнів залежно від їх індивідуальних особливостей [39, с 80].

Важливим питанням є також розробка системи критеріїв оцінки якості та ефективності шкільного підручника, відповідності його сучасним вимогам.

Для опанування відповідного матеріалу підручники повинні відповідати наступним вимогам:

1. Зміст підручників відповідає Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти;
2. відповідність змісту підручника очікуваним результатам, визначеним навчальною програмою;
3. системність, логічність та послідовність викладу навчальної Інформації;
4. оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів;
5. наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником;
6. науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології;
7. відповідність розкриття основних наукових положень до вікових особливостей учнів;
8. забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника;
9. упровадження наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність» (за наявності їх у навчальній програмі);
10. можливості підручника для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності, формування вміння вчитися впродовж життя;
11. наявність різноманітних вправ і завдань, розроблених з урахуванням засад педагогіки партнерства, що передбачає: співпрацю, співтворчість між учнями та вчителями; критичне осмислення ситуації; ситуації та питання для навчального діалогу; ситуації вибору і відповідальності; творче застосування набутих умінь тощо;
12. наявність завдань, пов'язаних з реальними життєвими потребами;
13. реалізація ціннісного компонента у змісті підручника;

14. мотивація навчальної діяльності учнів, розвиток інтересу до пізнання світу засобами підручника;

Зрештою, попри достатньо широкий спектр досліджень, присвячених розробці вимог до створення підручників з історії та визначення критеріїв їх оцінювання, однією з невіршених проблем сучасної методичної науки залишається розробка наукової теорії створення підручників та створення підручників «нового покоління», заснованих на новій освітній парадигмі [39, с. 88].

РОЗДІЛ III. Проектна діяльність на уроках історії

Метод проектів не є новим у педагогіці. Він виник ще в другій половині XIX століття в США і мав назву «метод проблем». Його засновниками вважають американського філософа і педагога Дж. Дьюї, а також його послідовника В. Х. Кілпатріка. Дж. Дьюї пропонував використовувати у навчанні активні методи, через цілеспрямовану діяльність учня, враховуючи його особисту зацікавленість у певному питанні. У цій методиці необхідно було показати важливість особистого інтересу у знаннях, особливо тих, які можуть стати у нагоді протягом всього життя [5, с. 10].

Як результат у процесі роботи над проектом в учнів виробляються практичні вміння та навички, а саме:

- критичне мислення;
- вміння вирішувати проблеми;
- співробітництво;
- перспективне бачення, розвиток уяви;
- толерантність;
- громадська активність;
- комунікативність.

Орієнтовні приклади проектів:

1. Рукописний журнал.
2. Колективний колаж.
3. Відеофільм.
4. Вечір.
5. Свято.
6. Альбом.
7. Газета.
8. Інтерв'ю.
9. Презентація.

Структура уроку з проектними технологіями:

Етап орієнтації.

Етап цілепокладання.

Етап проектування.

Етап організації активної діяльності.

Етап контрольної-оцінювальної.

Домашнє завдання.

3.1. Розробка уроку

Тема 6. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

УРОКИ 41-42

Державотворчі процеси в Україні

Очікувані результати

Навчальна: визначати та описувати становище в Україні після розпаду СРСР; порівнювати процеси і явища суспільного життя в Україні та інших регіонах СРСР у цей період, визначати спільне та особливе; характеризувати й пояснювати основні чинники, особливості й тенденції розвитку українського суспільства на початку 90-х рр.; визначати хронологічну послідовність головних подій періоду розбудови незалежної держави; висловлювати власну позицію щодо питання про суперечливі процеси періоду розбудови незалежної держави в Україні, встановлювати зв'язок між ними та особливостями політичного та економічного життя. Формування навчально-пізнавальної компетентності, математичної компетентності, мовної компетентності.

Розвивальна: розширити та поглибити знання у здобувачів освіти про державотворчий процес на початку 90-х років.

Виховна: виховувати повагу до Батьківщині, до свого народу.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент уроку

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

1. Пригадайте, коли, як і за яких обставин відбулося проголошення незалежності України.

2. Охарактеризуйте соціально-політичну ситуацію в Україні після проголошення незалежності.

Вправа «Два—чотири—разом»

Визначте стартові умови розгортання процесу державотворення в Україні.

Складання узагальнювальної таблички за відповідями учнів.

СТАРТОВІ УМОВИ РОЗГОРТАННЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

- Відсутність науково обґрунтованої моделі побудови незалежної держави;
- вкрай низький рівень політичної та економічної культури мислення;
- недосконала організація державної влади, незавершеність розподілу функцій між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади;
- середній рівень матеріально-сировинного потенціалу, недостатня забезпеченість паливно-енергетичними ресурсами;
- низька конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародних ринках в результаті тривалої дії такого чинника як одержавлення економіки;
- панування командних форм і методів управління, надмірна централізація та екстенсивний шлях розвитку господарства, успадковані від радянських часів;
- диспропорції у територіальному розміщенні виробничих сил;
- мілітаризована економіка;
- суттєве погіршення екологічної ситуації;
- значний вплив соціально-психологічних чинників

Завдання

1. Доведіть або спростуйте думку деяких тогочасних політиків, що Україна на момент проголошення незалежності була, з одного боку, «Гулівером з потужними м'язами» — значним промисловим потенціалом, а з іншого боку, «Хлопчиком-мізинчиком з мініатюрним кістяком» — без досвіду самостійного існування.

2. Чи згодні ви з думкою про те, що після проголошення незалежності існувала нагальна потреба у здійсненні радикальних і нестандартних дій та рішень?

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Таким чином, проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України. Необхідно перейти від «уламка імперії» до формування власної державності, від формальної незалежності — до реального суверенітету.

Проте не всі представники українського суспільства підтримували ідею розбудови незалежної Української держави.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Особливості державотворчих процесів в Україні

Робота з терміном

Державотворчий процес — процес становлення державності, формування державних органів влади, визначення їх функцій.

Робота зі схемою

Чинники, які сприяли державотворчому процесу	Чинники, які негативно впливали на державотворчий процес
<ol style="list-style-type: none"> 1. Державотворчі традиції. 2. Мирний шлях здобуття незалежності. 3. Підтримка з боку населення. 4. Демократичний вибір. 5. Міжнародне визнання України. 6. Підтримка з боку США та інших держав 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Економічна криза. 2. Корупція вищих ешелонів влади. 3. Тривала відсутність відчутних позитивних зрушень сприяла поширенню апатії в суспільстві. 4. Деформованість і незавершеність формування української нації. 5. Невиробленість національної ідеї. 6. Втручання Росії, яка не змогла змиритись із втратою України

Завдання

1. Назвіть особливості державотворчого процесу в Україні.
2. Враховуючи позитивні та негативні чинники, що впливали на державотворчий процес, зробіть припущення, якими були можливості в розбудові Української держави.

Робота зі схемою

Завдання

1. Назвіть основні складові державотворчого процесу в Україні після проголошення незалежності.
2. Як ви вважаєте, які законодавчі акти було покладено в основу даних перетворень?

Учитель. Таким чином, проголошена незалежність надзвичайно гостро поставила питання про розбудову держави. Одним з найперших державотворчих кроків було запровадження атрибутів державності.

Важливими віхами на цьому шляху стали:

1. Фіксація кордонів. 4 листопада 1991 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про державний кордон України», який проголошував недоторканність кордонів, визначав порядок їх охорони та правила переходу.
2. Визначення громадянства. 8 жовтня 1991 року Верховна Рада прийняла Закон «Про громадянство України». Відповідно до цього Закону громадянство надавалось усім, хто проживав на території республіки, незалежно від соціального стану, статі, політичних та релігійних поглядів, хто не був на момент набуття чинності Закону громадянином інших держав і не заперечував проти отримання громадянства України.

3. Визначення національної символіки. У січні-лютому 1992 р. постановами Верховної Ради затверджено як Державний Гімн мелодію М. Вербицького «Ще не вмерла Україна», синьо-жовте знамено — Державним Прапором, а тризуб — Малим Державним Гербом України.
4. Запровадження власної грошової одиниці. Із метою виходу з рубльової зони в 1992 р. на території республіки були запроваджені купони багаторазового використання, а 2 вересня 1996 р. відповідно до Указу Президента на зміну купону прийшла справжня національна валюта — гривня.
5. Створення власних збройних сил. Власні збройні сили — гарант захисту державної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету країни. 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада затвердила концепцію оборони та розбудови Збройних сил України. У цьому документі констатувалося прагнення України стати нейтральною, без'ядерною, позаблоковою державою. 6 грудня побачив світ Закон «Про Збройні сили України», у якому Україна як незалежна держава і суб'єкт міжнародного права офіційно проголошувала створення власних збройних сил.

Пакет Законів, які було прийнято надалі («Про прикордонні війська України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» та ін.), створив певну правову базу для реформування війська.

У жовтні 1993 р. Верховна Рада прийняла «Войськову доктрину України». Документ такої ваги республіка прийняла першою серед країн СНД. Із урахуванням трирічного досвіду він ставив завдання розбудови збройних сил у трьох площинах — військово-політичній, військово-технічній та військово-економічній. Характеризуючи завдання та зовнішні функції української армії, Президент України наголосив, що «хоча ми ні на кого не збираємося нападати, нікому не загрожуємо силою, але ми маємо бути готовими захистити свою державу і свій народ. Це єдине, що визначає характер і зміст Збройних сил України».

Таким чином, офіційне затвердження атрибутів державності, створення власних збройних сил — гаранта захисту державної незалежності — лише початок процесу розбудови держави. У межах цього процесу розгортаються і взаємодіють дві суспільні тенденції — трансформація існуючих та формування нових структур.

Формування партійно-політичної системи. Становлення інституту президентства

Учитель. Пріоритетним напрямом державотворчого процесу є формування трьох основних гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової. Вищий законодавчий орган України — Верховна Рада — дістався в спадок від Української РСР. Її було обрано ще навесні 1990 р., і аж до весни 1994 р. депутати Верховної Ради дванадцятого скликання визначали перебіг законодавчого процесу. У цьому були свої позитивні та негативні моменти. Позитивним було те, що забезпечувалися спадкоємність та керованість суспільного розвитку на початковій фазі реформ, існувала база для розгортання державотворення, а негативним — що більша частина депутатів Верховної Ради посідала консервативну позицію і гальмувала створення правового поля для демократичних перетворень. Перший парламент незалежної України за період своєї діяльності прийняв майже 450 законів. Значна їх кількість мала декларативний характер, не була забезпечена механізмом їхньої реалізації.

Суттєво вплинуло на політичний розвиток те, що в структурі виконавчої влади України виник новий важливий елемент. За кризових умов з метою забезпечення сильної виконавчої влади, яка б стала гарантом послідовності перебудовчих процесів, політичної єдності в центрі і на місцях, Верховна Рада Законом від 5 липня 1991 р. запровадила Інститут Президентства.

Робота з терміном

Президент (у перекладі з латини означає «той, хто сидить попереду» або «головуючий») — у суспільній свідомості найчастіше ця посада асоціюється

з поняттям «лідер». Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини [58, с. 102].

Першим Президентом України було обрано Л. М. Кравчука. Повідомлення учня

Учні роблять повідомлення про Л. М. Кравчука.

Робота з таблицею

ФОРМУВАННЯ ГІЛОК ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Главою держави є Президент. Він гарантує державний суверенітет, територіальну цілісність України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина		
Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада
Верховна Рада (парламент) — вищий законодавчий орган влади, на місцях — обласні, районні, міські, селищні ради	Кабінет Міністрів (уряд), міністерства, відомства, державні комітети, місцева державна адміністрація, виконкоми	Верховний Суд України, загальні, арбітражні, військові суди (згодом — Конституційний Суд)

Завдання

Які історичні національні традиції було закладено в основу формування органів влади в Україні?

Учитель. Механізм влади часто гальмував практику реформування, не забезпечував належного соціального захисту населення, самоусувався від керівництва господарськими процесами. Виникло двовладдя, а згодом три центри влади — президент, Верховна Рада та уряд. Криза влади в Україні значною мірою була зумовлена кризою існуючого державного ладу, його несистемним характером. В основі державного устрою республіки лежало, по суті, механічне поєднання елементів парламентської республіки, президентського правління і радянської влади, що зумовлювало чимало внутрішніх суперечностей.

Протистояння президент — Верховна Рада відбувалося не тільки в центрі, а й у регіонах, де воно набуло форми конфлікту між місцевими радами та органами місцевої державної адміністрації. Останні були створені навесні 1992 р. відповідно до Закону України «Про представника Президента України» та Положення «Про місцеву державну адміністрацію»,

затвердженого Указом Президента. Запровадження посади представника президента, формування апарату місцевої державної адміністрації були спробою реформувати радянську систему, створити жорстку виконавчу вертикаль, підпорядковану президентові, та здійснити реформування місцевої влади не вдалося. Верховна Рада 1994 р. ліквідувала місцеві державні адміністрації і повернула державну владу на місцях радам народних депутатів та їхнім виконкомам [65, с. 58].

Отже, на початковому етапі державотворення (1991 — перша половина 1994 р.) у процесі розбудови та становлення владних структур визріла криза, проявами якої стали такі тенденції:

- не вдалося ефективно і зважено здійснити розподіл владних повноважень;
- роздвоєність виконавчої гілки влади (президент — уряд) надзвичайно ускладнювала управління і заважала ефективній роботі;
- загальна невизначеність у розподілі владних функцій і повноважень зумовлювала тотальну безвідповідальність на всіх рівнях;
- послідовна протидія Верховної Ради не дала змоги створити сильну виконавчу владу, необхідну в умовах перехідного періоду.

Робота з таблицею

ДОСТРОКОВІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА Й ДЕПУТАТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ (1994р.)

Причини виборів		
Загострення протистояння між Президентом, урядом і Верховною Радою	Наростання економічної кризи в державі (безробіття, інфляція, борги по зарплатні тощо)	Невдоволення населення погіршенням умов життя (у червні 1993 р. почали страйкувати шахтарі Донбасу, згодом страйк перекинувся на інші регіони)
Вибори Президента		Вибори депутатів Верховної Ради
<ul style="list-style-type: none"> • Зареєстровано 7 кандидатів на посаду Президента. • Відбувалися у 2 тури (у 1-му ніхто не набрав більше 50 % голосів; до 2-го вийшли Л. Кравчук (37,68 %) і Л. Кучма (31,25%)). • Переміг Л. Кучма, який набрав 52 % 		<ul style="list-style-type: none"> • Відбувалися за мажоритарною системою, а не за партійними списками. • Велика кількість претендентів на один депутатський мандат; дуже напружена боротьба під час виборчих перегонів. • Результати виборів: КПУ — 25 %; Рух — 5,9 %; Селянська партія — 5,34 %; СПУ —

голосів (14 млн 660 тис.). 19 липня 1994 р. він склав присягу на вірність українському народові й офіційно став Президентом України	4,15 %; безпартійні — 55,6 %, Незначну кількість місць отримали представники УРП, СДПУ, УХДП, Партії праці та ін. Пропрезидентські сили зазнали значної поразки. Прорахунки влади знову зробили привабливими гасла комуністів і соціалістів
--	--

Завдання

1. Чому було прийнято рішення про дострокові вибори Президента України та депутатів Верховної Ради?
2. Якими були результати цих виборів?

Історична довідка

Учні зачитують історичну довідку про Л. Д. Кучму.

ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Л. Д. КУЧМИ

• Політична та економічна нестабільність (протягом 1994–1999 рр. в Україні помінялося чотири уряди). • Недостатні темпи соціально-економічних реформ. • Призупинення падіння виробництва; гальмування економічної кризи в країні. • Зупинення гіперінфляції; запровадження власної національної валюти — гривні. • Прийняття Конституції України. • Утвердження України на міжнародній арені

Завдання

Визначте сильні та слабкі сторони президентства Л. Д. Кучми.

⇒Прийняття Конституції України (1996)

Робота з терміном

Конституція — Основний Закон держави, політичний, нормативно-правовий акт, який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, права та обов'язки громадян [Шемшученко та ін. 1999, с 18].

Учитель. Конституція — потужний засіб політичного управління суспільством, юридична база всього законодавства держави, основа наукових розробок у сфері права, найважливіше джерело права.

Конституції України як Основному Закону держави властиві особливості правового статусу: вона має найвищу юридичну силу, є основою для прийняття інших нормативних актів держави. Їй притаманна підвищена стабільність.

Конституційний процес в Україні як процес підготовки нової Конституції України розпочався з прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). У ній передбачалась розробка нової Конституції. Було утворено комісію з вироблення нового Основного Закону (Конституційна комісія) і відповідну Робочу групу. Вона підготувала концепцію Конституції, яка була схвалена Верховною Радою.

Після проголошення незалежності певний час зберігала чинність Конституція УРСР у тій частині, яка не суперечила законам України, прийнятим після 24 серпня 1991 р. Це було зумовлено обставинами перехідного періоду. Проголошення незалежності та референдум 1 грудня 1991 р. дещо активізували конституційний процес [Кульчицький 2001, с. 41].
Робота з підручником.

Складання хронологічної таблиці

ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Дата	Подія
І етап — 1990-1993 рр.	
Жовтень 1990 р.	Утворення Конституційної комісії
Червень 1991 р.	Схвалення Верховною Радою концепції нової Конституції України
Липень 1992 р.	Винесення на всенародне обговорення офіційного проекту Конституції України
Жовтень 1993 р.	Подано доопрацьований проект Конституції України
ІІ етап — 1994-1996 рр.	
Листопад 1994 р.	Утворення нової Конституційної комісії (на чолі з Л. Кучмою і О. Морозом)
8 червня 1995 р.	Прийняття Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України
20 березня 1996 р.	Проект нової Конституції України передано Верховній Раді України
28 червня 1996 р.	V сесія Верховної Ради України прийняла Конституцію України

Завдання

1. Як ви вважаєте, чому перший і другий (доповнений) проекти Конституції України так і не стали Основним Законом держави?
2. Як вплинули на Конституційний процес позачергові вибори Президента та депутатів Верховної Ради?
3. У чому суть Конституційного договору між Верховною Радою та Президентом України? Чому виникла необхідність в його підписанні?

Учитель. Новий проект Конституції України Конституційна комісія схвалила 11 березня 1996 р. і передала його на розгляд Верховної Ради. 24 квітня проект було прийнято за основу. 5 травня 1996 р. було створено Тимчасову спеціальну комісію з доопрацювання проекту Конституції, до якої увійшли представники всіх депутатських фракцій і груп. У червні комісія завершила свою роботу. Розпочалася копітка робота з обговорення доопрацьованого проекту Конституції. До 26 червня 1996 р. Верховна Рада України не прийняла жодного розділу Конституції. Вважаючи неприпустимим затягування конституційного процесу, Президент України підписав Указ, яким призначав на вересень 1996 р. Всеукраїнський референдум з питань затвердження нової Конституції. 27 червня Верховна Рада відновила роботу, змінивши технологію розгляду Конституції. Було створено робочі групи з найбільш важливих питань — власності, символіки, організації влади тощо. Надвечір було відновлено пленарне засідання, яке тривало всю ніч. 28 червня 1996 р. нову Конституцію України було прийнято. Україна одержала Основний Закон, без якого державність є невизначеною. Конституція юридично закріпила політичний і економічний суверенітет Української держави, її територіальну цілісність, основні права і свободи українських громадян [Офіцинський 2005, с. 98].

⇒ Основні принципи Конституції України:

- Суверенітет;
- незалежність;
- демократизм;

- соціальна держава;
- правова держава;
- пріоритет загальнолюдських цінностей;
- поділ влади.

Робота з документом

З книги Г. Касьянова «Україна 1991-2007»

«Наступного дня вранішня пленарна сесія Верховної Ради розпочалася з закритого засідання. У перерві журналістам повідомили, що депутати залишатимуться в парламенті, доки не буде ухвалено нову Конституцію. Удень депутати поділилися на кілька робочих груп для обговорення найбільш суперечливих статей: про мову, статус Криму, державну символіку, приватну власність [Касьянов 2007, с. 59].

О 18:30 розпочалося пленарне засідання, яке відкрило знамениту «конституційну ніч» — з цієї миті майже протягом 14 годин без перерви депутати поіменно голосували по кожній окремій (зі 160) статті Конституції. Для затвердження кожної статті потрібно було не менше 300 голосів. Героєм конституційної ночі став депутат Михайло Сирота, який представляв проект Конституції, запропонований погоджувальною комісією — весь цей час він стояв на трибуні та був змушений за регламентом представляти кожну статтю, коментувати й пропоновані поправки, виголошувати стандартну фразу: «Комісія просить прийняти». Під час голосування в залі працювали «піаністи» — депутати, яким їх відсутні колеги віддали реєстраційні картки для участі в голосуванні. Був тут і свій «диригент» — лідер комуністів П. Симоненко, який у потрібні моменти подавав своїм колегам знаки не реєструватися. Журналісти, які вщент заповнили балкон Верховної Ради, напружено стежили за процесом. Усі присутні розуміли історичну вагу подій, що відбуваються [21, с. 64].

Протягом ночі до будинку парламенту «підтягувалися» відсутні депутати. Близько другої години ночі залу засідань несподівано полишили всі члени уряду, що були за сумісництвом депутатами, їх обурені колеги

перервали голосування й поставили питання про позбавлення їх депутатських мандатів. «Прогульникам» довелося повернутися.

Час від часу процедуру монотонного голосування окремих статей переривали спалахи емоцій. О першій ночі було поставлено на голосування статтю про національну символіку. Комуністи категорично повстали проти синьо-жовтого прапора та тризуба. Один з них, явно глузуючи з опонентів, запропонував натомість козацький малиновий прапор, заявивши, що синьо-жовтий назавжди пов'язаний з «колабораціоністами». Обурені праві депутати спробували стягти його з трибуни, і лише зусиллями інших парламентарів вдалося запобігти бійці. Питання про статус Криму викликало подібну реакцію — праві дружно скандували: «Область! Область!», тоді як ліві обстоювали республіканський статус автономії. Голосування за цими статтями загрожувало зривом усього заходу, тому було вирішено провести його таємно (за решту статей голосували поіменно). У результаті Україна, будучи унітарною державою, отримала у своєму складі автономну республіку і здобула нарешті конституційне право на синьо-жовтий прапор і тризуб.

Близько 9:00 28 червня в залі засідань з'явився президент. За кілька хвилин розпочалося поіменне голосування з ухвалення всієї Конституції загалом. На тлі усіх попередніх виснажливих подій його результати були вражаючими — 315 — «за», 36 — «проти», 12 — утрималися, 30 — не голосували. Коли на табло з'явилися результати голосування, зала засідань вибухнула істеричною овацією, учорашні супротивники в ейфорії розцілювалися та обіймалися, виснажений М. Сирота втирав сльози щастя, а напівживі журналісти полегшено аплодували їм з балкону. Дещо пізніше Л. Кучма нагородив усіх учасників засідання орденами, а хол Верховної Ради прикрасили алегоричною картиною, що символізувала зв'язок поколінь борців за незалежність з учасниками ухвалення Конституції» [21, с. 75].

Завдання

1. На основі документа схарактеризуйте особливості Конституційного процесу в Україні.

2. Як ви вважаєте, чому Конституційний процес в Україні виявився складним, суперечливим і тривалим?

Робота з джерелом інформації Опрацювання тексту Конституції.

⇒⇒ Основні положення Конституції України

Україна — суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її шляхом референдуму або виборів, до Верховної Ради й органів місцевого самоврядування.

Україна — президентсько-парламентська республіка, у якій державна влада розподіляється на три незалежні гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Вищий законодавчий орган — Верховна Рада України, яка обирається на 4 роки у складі 450 народних депутатів.

Систему виконавчої влади складають Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації в областях та районах.

Україна — унітарна республіка (тобто її територія цілісна й неподільна, в Україні діє єдине законодавство, єдина судова система).

Державною мовою є українська.

Гарантія демократичних прав і свобод усім громадянам.

Закріплення різноманітних форм власності.

Принцип мирного і взаємовигідного співробітництва з усіма країнами [58, с. 107].

Завдання

У чому полягало значення прийняття Основного Закону нашої держави — Конституції України?

⇒ Політична ситуація в Україні в кінці 1990-х — на початку 2000-х рр.

Робота з таблицею

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ КІНЦЯ 1990-Х — ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

Дата	Подія
Березень 1998 р.	<p style="text-align: center;">Вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уперше відбувались за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою: половину депутатів обирали за одномандатними округами, іншу половину — за списками кандидатів від політичних партій або блоків на основі пропорційного представництва. • Необхідний 4 % бар'єр подолали 8 партій: КПУ — 24,65 %, Народний Рух України — 9,4 %, виборчий блок СПУ та СелПУ — 8,6 %, Партія зелених — 5,4 %, НДП — 5 %, Всеукраїнське об'єднання «Громада» — 4,7 %, ПСПУ — 4 %, СДПУ — 4 %. • Перевагу в парламенті дістали ліві партії. • Жодна з політичних сил не отримала достатньої кількості голосів для створення парламентської більшості. Кожному із політичних таборів бракувало внутрішньої єдності
Жовтень 1999 р.	<p style="text-align: center;">Президентські вибори 1999 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зареєстровано 13 кандидатів на посаду Президента. • Відбулося два тури виборів: у першому перемогли Л. Кучма та П. Симоненко, у другому — остаточну перемогу здобув Л. Кучма (56,25 %)
16 квітня 2000 р.	<p style="text-align: center;">Всеукраїнський референдум</p> <p style="text-align: center;">Винесено питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • недовіра Верховній Раді; • скасування депутатської недоторканості; • скорочення кількості депутатів до 3000 осіб; • формування двопалатного парламенту; • прийняття Конституції на Всеукраїнському референдумі; • право Президента на розпуск Верховної Ради, якщо протягом місяця в ній не сформувалася парламентська більшість. <p>Більшість громадян України підтримали нововведення, але вони так і не були втілені в життя</p>
28 листопада 2000 р.	<p>Початок «касетного скандалу» у зв'язку зі зникненням журналіста Г. Гонгадзе, який писав критичні статті на адресу Президента та його оточення. Загострення політичної ситуації</p>
31 березня 2002 р.	<p>Чергові вибори до Верховної Ради: блок «Наша Україна» на чолі з В. Ющенком (23,57 %), КПУ (19,98 %), блок «За єдину Україну!» (11,77 %), БЮТ на чолі з Ю. Тимошенко (7,26 %), СПУ (6,87 %), СДПУ(о) (6,27 %), за мажоритарними округами перемогли переважно проурядові депутати. Вибори засвідчили поразку лівих партій. Створена пропрезидентська парламентська</p>

	<p>більшість довго не протрималася за відсутності спільних ідеологічних засад. Опозиція також ще не була готова створити власну більшість</p>
6 березня 2003 р.	<p>Указ Президента про винесення на всенародне обговорення проекту Закону «Про внесення змін до Конституції України», у результаті якого відмовилися від ідеї двопалатного парламенту та скорочення кількості депутатів</p>
2004 р.	<p>Політична реформа</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обрання депутатів за партійними списками. • Розподіл парламенту на 2 палати. • Формування коаліційного уряду парламентською більшістю, яка відповідає за його роботу. • Надання Президентові права розпустити парламент у разі нестворення у визначені строки більшості, неспроможності більшості сформувати уряд, неухвалення державного бюджету на наступний рік
	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення України з президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську (парламент призначає прем'єр-міністра і затверджує склад уряду. Президент призначає міністрів оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, з питань надзвичайних ситуацій та інших — тобто чітко розмежовуються сфери відповідальності). • Розмежування в часі виборів до Верховної Ради, органів місцевого самоврядування, Президента, але впродовж одного року та на один термін — 5 років. • Визнання результатів всеукраїнського референдуму (прямої волі народу) без затвердження будь-яким органом влади
2004 р.	<p>Вибори Президента України.</p> <ul style="list-style-type: none"> • 26 кандидатів на посаду Президента, жорстка боротьба між ними. <p>Вибори тривали впродовж трьох турів.</p> <p>I тур — 31 жовтня 2004 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Переможці В. Ющенко (39,26 %) і В. Янукович (39,11 %) <p>II тур — 21 листопада 2004 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Центральна Виборча Комісія (ЦВК) оголосила переможцем В. Януковича. Коаліція опозиційних сил звинуватила ЦВК у фальсифікації результатів виборів, оскаржила рішення ЦВК у Верховному Суді України й вивела на площу Незалежності в Києві своїх прибічників (ці події отримали назву «помаранчева революція»). • Зважаючи на напружену ситуацію в країні та наявні матеріали про порушення під час голосування, Верховний Суд виніс рішення про переголосування II туру президентських виборів.

	<ul style="list-style-type: none"> • 8 грудня Верховна Рада прийняла пакет документів (містив зміни до Закону «Про вибори Президента України», політичну реформу, яка повинна була набрати чинності з вересня 2005 р. або січня 2006 р., інші домовленості); переобрання ЦВК, яку очолив Я. Давидович. <p style="text-align: center;">ІІІ тур — 26 грудня 2004 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Результати: В. Ющенко (51,99 %), В. Янукович (44,21 %). <ul style="list-style-type: none"> • Президентом України проголошено В. Ющенка, інавгурація якого відбулася 23 січня 2005 р.
2006 р.	<p style="text-align: center;">Вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відбувалися за партійними списками. • Взяло участь 45 політичних партій та блоків. • Результати виборів: Партія регіонів (32,14 %), БЮТ (22,29 %), блок «Наша Україна» (13,95 %), СПУ (5,69%), КПУ (3,66%)
30 вересня 2007 р.	<p style="text-align: center;">Позачергові вибори до Верховної Ради</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відбулися за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3 % від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. • Результати: Партія регіонів — 34,35 %, блок Юлії Тимошенко — 30,71 %, блок «Наша Україна — Народна самооборона» — 14,15 %, КПУ — 5,39 %, «Блок Литвина» — 3,96 %
2010 р.	<p style="text-align: center;">Вибори Президента України</p> <p style="text-align: center;">І тур — 17 січня 2010 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Всього 18 кандидатів. • Результати: В. Янукович — 37,32 %, Ю. Тимошенко — 25,05 % <p style="text-align: center;">ІІ тур — 7 лютого 2010 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Результати: В. Янукович — 48,95 %, Ю. Тимошенко — 45,47 %. • Президентом України обрано В. Януковича
30 вересня 2010 р.	Рішення Конституційного суду про відміну Політичної реформи 2004 р.

Повідомлення учнів

Учні роблять повідомлення про В. А. Ющенка.

Учні роблять повідомлення про В. Ф. Януковича.

V. Узагальнення та систематизація знань

Робота в групах

1-ша група

- Чи можна вважати Конституційний процес в Україні завершеним?

2-га група

- Чи були події осені-зими 2004 р. революційними?

Завдання виконуються за допомогою методу «Прес».

ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Час перебування при владі	ПІВ
23 липня 1990 — 5 грудня 1991 р.	Леонід Макарович Кравчук
5 грудня 1991 — 11 травня 1994 р.	Іван Степанович Плющ
18 травня 1994 — 12 травня 1998 р.	Олександр Олександрович Мороз
7 липня 1998 — 21 січня 2000 р.	Олександр Миколайович Ткаченко
1 лютого 2000 — 14 травня 2002 р.	Іван Степанович Плющ
28 травня 2002 р. — 25 травня 2006 р.	Володимир Михайлович Литвин
6 липня 2006 — 23 листопада 2007р.	Олександр Олександрович Мороз
4 грудня 2007 — 12 листопада 2008р.	Арсеній Петрович Яценюк
3 9 грудня 2008 р.	Володимир Михайлович Литвин

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ УКРАЇНИ

Час перебування при владі	ПІВ
23 жовтня 1990 — 1 жовтня 1992 р.	Фокін Вітольд Павлович
2 жовтня 1992 — 12 жовтня 1992 р.	Симоненко Валентин Костянтинівич (в. о.)
13 жовтня 1992 — 21 вересня 1993 р.	Кучма Леонід Данилович
22 вересня 1993 — 15 червня 1994 р.	Звягільський Юхим Леонідович (в. о.)
16 червня 1994 — 6 березня 1995 р.	Масол Віталій Андрійович
6 березня 1995 — 27 травня 1996 р.	Марчук Євген Кирилович
28 травня 1996 — 18 червня 1997 р.	Лазаренко Павло Іванович
19 червня 1997 — 16 липня 1997 р.	Дурдинець Василь Васильович (в. о.)
16 липня 1997 — 22 грудня 1999 р.	Пустовойтенко Валерій Павлович
22 грудня 1999 — 29 травня 2001 р.	Ющенко Віктор Андрійович
29 травня 2001 — 21 листопада 2002 р.	Кінах Анатолій Кирилович
21 листопада 2002 — 7 грудня 2004, 28 грудня 2004 — 5 січня 2005 року, 4 серпня 2006 — 23 жовтня 2007, до 18 грудня 2007 р. (в. о.)	Янукович Віктор Федорович
7 грудня — 28 грудня 2004 року, 5 січня — 24 січня 2005 року	Азаров Микола Янович (в. о.)
4 лютого — 8 вересня 2005 року, 24 січня — 4 лютого 2005 року 18 грудня 2007 — 3 березня 2010 р.	Тимошенко Юлія Володимирівна

Час перебування при владі	ПІБ
22 вересня 2005 — 4 серпня 2006 р. 8 вересня 2005 — 22 вересня 2005 р.	Єхануров Юрій Іванович
3 березня 2010 — 11 березня 2010 р.	Турчинов Олександр Валентинович (в. о.)
З 11 березня 2010 р.	Азаров Микола Янович

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. За матеріалами преси або за спогадами очевидців підготувати повідомлення про становище українського населення на початку 90-х років.

3.2. Розробка позакласного заходу

ПЛАН-КОНСПЕКТ ПОЗАКЛАСНОГО ЗАХОДУ ДЛЯ 11 КЛАСУ

ТЕМА: Вишиванка – символ державності України.

МЕТА ЗАНЯТТЯ:

1. Навчальна: надати здобувачам освіти відомості про історію вишиванки як атрибуту державності. Формувати загальнокультурну, навчально-пізнавальну, мовну компетентності.
2. Розвивальна: розширити та поглибити знання здобувачів освіти про народні промисли.
3. Виховна: виховувати повагу до традицій свого народу, любов до рідного краю.

ОБЛАДНАННЯ: презентація. Виставка вишиванок, демонстраційний матеріал.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ: бесіда, розповідь, пояснення, демонстрація.

СЛОВНИКОВА РОБОТА: державність, держава, символи держави, атрибути держави.

ТИП ЗАНЯТТЯ: засвоєння нових знань.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент	1 хв.
II. Мотивація навчальної діяльності	1 хв.
III. Опанування нового матеріалу	35 хв.
IV. Підсумки заняття	2 хв.

ХІД І ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент (1 хв.)

1. Введення учнів до аудиторії після дзвінка. Привітання.
2. Ознайомлення з планом заняття.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів (1хв.)

1. Мотивація навчальної діяльності проводиться у формі вступного слова вчителя.

III. Опанування нового матеріалу.

Вступне слово вчиеля:

«Нація без державності є покалічений людський колективний організм... Адже, як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба — це зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління, так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку...»

Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових — своєрідним вінцем державності.

Державність — це устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу.

Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових — своєрідним вінцем державності.

Держава — це суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів [58, с. 25].

Державні символи.

Державні символи — це закріплені в законодавстві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які символізують суверенітет держави.

Державними символами є — Державний прапор, Державний герб і Державний гімн, які є основою історичної свідомості громадян та процесів державотворення (відповідно до статті 20 Конституції України) [58, с. 27].

Слід зазначити, що українські державні символи та атрибути формувалися протягом тисячоліть і належать до найбагатших та найзмістовніших систем людства.

Атрибути держави

Атрибути держави — це її ідентифікаційні національні символи, що пов'язані з розвитком титульної нації та її роллю у становленні державності на певній території [69ю, с. 55].

Невід'ємними державницькими атрибутами є також:

національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті. СЛАЙД 2.

Українська народна вишивка має свою давню історію. СЛАЙД 3.

Цей факт підтверджують велика кількість археологічних знахідок, знайдених на території України, записи мандрівників, які відвідували багато століть тому ці землі, а також свідчення древніх літописців. Колись, ще до нашої ери, тут жили і процвітали скіфи, які, як свідчить Геродот, прикрашали свій одяг вишитими орнаментами. При розкопках на Черкащині були знайдені бляшки зі срібла, виготовлені в шостому столітті нашої ери. На них зображені чоловічі фігури в одязі, який дуже схожа на український і за кроєм, і по мотивах вишивки. Ще пізніше, у X столітті, арабським мандрівником були написані оповідання про русів, в яких він описує їх вишитий одяг. Вироби з тканини з вишивкою не могли зберігатися тисячоліттями, тому в музеях є українські вишивки тільки останніх століть. На цих старовинних виробах вишиті орнаменти, схожі з зображеннями не тільки на артефактах початку нашої ери, а й на виробах найдавнішої трипільської культури, що існувала багато тисячоліть тому на території сучасної України. СЛАЙД 4.

Український національний одяг полюбився цілому світові, адже День вишиванки святкують і за кордоном. Як наголошують організатори свята, його відзначають вже у 60 країнах світу. Там підхопили флеш-моб "Вишиванка єднає українців", акцію "Народжені у вишиванці" та інші, і теж

влаштовують покази мод на зразках українського автентичного народного одягу, організують концерти, ходи, виставки, ярмарки.

Нині вишиванка переживає піднесення і відродження, бо українці згуртувалися у підтримці власних традицій. Елементи візерунків все частіше використовують в дизайні одягу не лише українці, але й голлівудські красуні. Носити вишиванку стало не лише патріотично, а й модно й ексклюзивно.
СЛАЙД 5.

У 2017 році вперше в історії України знято документальний повнометражний фільм про вишиванки **"Спадок нації"** (автори стрічки – режисер Олександр Ткачук та сценаристка Леся Воронюк, науковий консультант і етнограф Олексій Доля, який уже понад тридцять років займається дослідженням вишиванок і фактично пішки пройшов усю Україну, вивчаючи певні особливості вишивки кожного регіону). Стрічка, гаслом якої стали слова «Вишити, щоб вижити», умовно ділиться на дві частини: етнографічну, що розповідає про відмінності у вишиванках в різних місцевостях держави, та історичну, побудовану на унікальних розповідях людей про долю вишиванки в їхньому житті. Фільм знімали по всій Україні, включаючи території ДНР і ЛНР, а також у п'яти зарубіжних державах, серед яких Канада, Німеччина, Італія, ОАЕ та навіть Росія (Мурманськ, Іркутськ). Фільм уже побачили і українські глядачі, і за кордоном. Такі фільми творять історію нашої держави, а той, хто не знає своєї історії, як відомо, – не має й майбутнього. СЛАЙД 5.

Здавна для українців вишиванки відігравали не стільки функцію одягу, як, за повір'ями, оберегом від усілякого зла. Тому сорочки та сукні оздоблювали візерунками на рукавах, комірах і на подолі, щоб малюнок торкався усього тіла. Для певного оберегу була особлива вишиванка - наприклад, дітям для захисту від псувань і злих духів, жінкам - для успішного заміжжя та легких пологів, чоловікам - аби були мужніми та мудрими і т. п. СЛАЙД 6.

Вишита сорочка (особливо чоловіча) вважалася ще й символом кохання та вірності. У давні часи кожна дівчина повинна була вишити сорочку своєму

майбутньому чоловікові, аби захищала його, а також щоб знати, вірний він їй чи ні. Під час вишивання вона промовляла над одежиною заклинання: "Якою білою є сорочка на тілі, таким щоб і чоловік до жінки був". Якщо сорочка втрачала свою білизну після чергового прання, то рахувалося, що коханий зраджує. А ще за народним повір'ям вважалося, що чумаки довіряли прання своєї сорочки тільки одній дівчині, інших жінок до такого сакрального ритуалу не допускали. Таким чином чумак підтверджував вірність коханій.

СЛАЙД 7.

Перша школа вишивки була створена ще в Київській Русі у XI столітті. Її заснувала сестра Володимира Мономаха - Анна. У ній опановували мистецтво гаптування золотом і сріблом. СЛАЙД 8.

Першим модником у вишиванці був видатний український письменник Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом - піджаком. У такому вигляді він зображений і на 20-гривневій купюрі. СЛАЙД 9.

В Україні існує близько сотні вишивальних технік, серед яких найвідоміші - гладь, хрестик, низь, мереження, бігунець, плетіння. Кожен регіон України має свої особливості вишиванок, і вони унікальні. Про їх розмаїття свідчить, наприклад, лише перелік типових узорів Волинщини: цвіткі, хміль, лапятий хміль, хмелик, лапятий хмелик, виноград, ягідний хміль, хміль ягідки, хрести гречкою, хрести, безконечник, хрести повії, купчаті, кукурузка, огірочки на дві половинки, звізди, кошички, сокирки, копита, копитка, розбиті хрести, хрести, сливочки, дубове листя, полоничник на дві половинки, полоничник хрещатий, полоничник тощо. І таке розмаїття не лише візерунків, але й кольорів, способів вишивання, орнаментів, фасонів вишитого одягу - у кожній області. СЛАЙД 10.

Найоригінальнішою українською вишиванкою вважають "борщівську". Сорочки розшивають лише чорними нитками. Традицію цю започаткували, як гласить легенда, жінки Борщева (Тернопілля) і сусідніх поселень, які протягом декількох поколінь одягали саме чорно-білі сорочки в знак

скорботи та печалі за своїми чоловіками, котрих у ті часи винищили турки і татари. Слайд 11.

Є і цікава вишивка «білим по білому» - художній прийом, в якому рельєфний візерунок вишивки створює гру світла. Це дуже унікальна і тонка робота. «Білим по білому» вишивали сорочки для немовлят. Слайд 12.

Першим ведучим, який з'явився у прямому ефірі на телебаченні у вишиванці, був Андрій Шевченко. У святковому вбранні він відкрив телемарафон "Ніч виборів" на "5 каналі" в 2004 році. Згодом таку тенденцію підтримали й інші тележурналісти. Слайд 13.

Одяг з українською вишивкою в найрізноманітніших варіантах демонструють уже і на модних подіумах. Багато відомих українських дизайнерів, вдало обігруючи наш традиційний одяг, презентують вишиванку і на Батьківщині, і у світі.

Американський журнал про моду "Vogue" назвав українську вишиванку модною. Її успіх видання пояснює появою модельєра Віти Кін, котра почала активно використовувати традиційні українські орнаменти і візерунки в оформленні своїх уборів. Слайд 14.

IV. Підсумки заняття. Слова вчителя (1 хв).

Як бачимо, наша українська вишиванка своєю красою та оригінальністю вже підкорила світ.

Отже, український народ, який має такий прекрасний самобутній одяг, заснований на стародавній культурі, не забуває в повсякденному житті про свої традиції. Зараз став дуже популярним одяг в українському стилі, він не лише прикрашає і додає оригінальності кожній людині, але і свідчить про повагу до своєї культури, історії та традицій. Слайд 15.

Таким чином, підсумовуючи викладений матеріал, відзначимо, що використання методу проекту в шкільній освіті в першу чергу вимагає ретельного ознайомлення та підготовки, щоб зрозуміти усі його переваги, і активно використовувати у своїй педагогічній діяльності.

Висновки до розділу III

В основі методу проектів покладена ідея навчання школярів на активній основі, через самостійну і практичну діяльність, з урахуванням їхніх особистих інтересів. Метод проектів сприяє формуванню самостійної творчої особистості учня і є одним з інноваційних методів навчання. Його характерною ознакою є органічна та повна узгодженість шкільного навчання з навколишнім життям, різноманітними інтересами кожного учня. Як стверджує Є. Полат, «проект – це робота, що самостійно планується та реалізується учнями. Робота над проектом – це насамперед практика особистісно зорієнтованого навчання в процесі конкретної праці учня, на основі вільного вибору, з урахуванням його інтересів. Навіть якщо дослідження або пошукова діяльність лише спрощене повторення вже відомого науці, головне, що діти самі відкривають для себе нові факти та конструюють нові поняття, а не отримують їх готовими від учителя або з підручників. Школярі, коли беруть участь у процесі пошуків і роздумів з непідробленим захопленням, кожного разу заново переживають відчуття першовідкривачів» [6, с. 152]. Що є важливим стимулом при використанні досліджуваної методики. Необхідно зосередити увагу на тому, що цей метод застосовують при вивченні будь-якої шкільної дисципліни, але на уроках історії, у педагогічній практиці, частіше всього використовують такі види проектів: інформаційні, ігрові, дослідницькі, творчі [2, с. 69]. Уміння користуватися методом проектів – показник високої кваліфікації викладача, його ставлення до прогресивних методик навчання й розвитку учнів. У ході здійснення проекту викладач допомагає учням у пошуку джерел інформації, необхідних для роботи над проектом, координує весь процес, підтримує постійний зв'язок зі школярами, консультує, заохочує та надихає учнів.

Вимоги до проекту:

Ø Проект розробляється за ініціативою учнів, але тема може бути запропонована вчителем. Тема для всього класу може бути одна, але шляхи її

реалізації в кожній групі будуть різні. Можливе одночасне виконання учнями класу різних проектів.

Ø Проект варто зробити значущим для найближчого й опосередкованого оточення учнів.

Ø Робота над проектом має дослідницький характер, моделює роботу в науковій лабораторії, тому необхідно розробити апарат дослідження, обґрунтувати його.

Ø Проект має бути педагогічно значущим, тобто учні в процесі його здійснення одержують нові знання, будують нові стосунки.

Ø Проект заздалегідь спланований, сконструйований спільними зусиллями вчителя й учнів.

Ø Проект рекламується в рамках класу, паралелі, школи з метою підвищення мотивації участі в його реалізації, усвідомлення його суспільної значимості.

Ø Проект реалістичний, має визначену практичну значущість, зорієнтований на можливості учнів. Допускається широке розмаїття тем.

Вибираючи тему проекту, слід враховувати:

Р його соціальну спрямованість;

Р зв'язок з досліджуваними у відповідному курсі історії темами;

Р наявність необхідних знань й особистого досвіду учнів з цієї проблеми;

Р можливість реалізації міжпредметних зв'язків.

Особливо популярними серед учнів є проекти краєзнавчої, історико-політичної, правознавчої спрямованості.

Вибір тематики проектів у різних ситуаціях може бути різним. В одних випадках учителі визначають тематику з урахуванням інтересів і здібностей учнів, своїх професійних інтересів, навчальної ситуації в класі. В інших – тематика проектів може бути запропонована учнями, які природньо орієнтуються на власні інтереси, причому не тільки пізнавальні, але й творчі, прикладні.

Розрізняють кілька типів проектів.

Дослідницькі проекти потребують добре обміркованої структури, визначення мети, актуальності предмета дослідження для всіх учасників, соціальної значущості, продуманості методів, зокрема, експериментальних методів обробки результатів. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження, аргументація й актуальність; з'ясування предмета й об'єкта, завдань і методів; характеристики методології дослідження; знаходження гіпотез розв'язання проблеми і визначення шляхів її розв'язання.

Творчі проекти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись остаточному результату, інтересам учасників проекту, шляхом прийняття групою логіки спільної діяльності. Вони заздалегідь домовляються про заплановані результати й форму їх подання – рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято тощо. І тоді потрібен сценарій фільму, програма свята, макет журналу, альбому, газети.

Ігрові проекти. Учасники обирають собі певні ролі, обумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реально існуючі особистості. Учасники удають їхні соціальні і ділові відносини, які ускладнюються вигаданими ситуаціями. Ступінь творчості учнів дуже високий, але провідним видом діяльності все ж таки є гра [Селевко 1998 с. 212].

Інформаційні проекти спрямовані на збирання інформації про який-небудь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз та узагальнення фактів. Такі проекти потребують добре продуманої структури, можливості проведення систематичної корекції під час роботи над проектом. Структуру такого проекту можна позначити таким чином: мета проекту, його актуальність; методи пошуку (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, зокрема й електронні, інтерв'ю, анкетування тощо) та обробки інформації (її аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки); презентація (публікація, зокрема в електронній мережі, обговорення в телеконференції). Такі проекти можуть

бути органічною частиною дослідницьких проектів, їхнім модулем [Селевко 1998 с. 202].

Практично орієнтовані проекти. Результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників (документ, програма, рекомендації, проект закону, словник, проект шкільного саду). Проект потребує складання сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них. Особливо важливими є кваліфікована організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень та презентація отриманих результатів і можливих засобів їх запровадження у практику. За змістом розрізняють проекти в межах досліджуваного навчального проекту (монопроект) і проекти, засновані на змісті кількох начальних предметів (міжпредметні).

За характером контактів проекти поділяються на внутрішні та міжнародні.

Внутрішніми називаються проекти, організовані або всередині однієї школи, або між школами, класами в межах регіону, країни. У міжнародних проектах беруть участь представники різних країн, для їх реалізації можна застосувати засоби інформаційних технологій.

За кількістю учасників проекти поділяються на особисті, парні та групові.

За тривалістю проведення розрізняють проекти короткодіючі, середньої тривалості, довготривалі.

За характером координування проекту педагогом можна виділити варіант за активної участі учителя як безпосереднього керівника на всіх етапах підготовки та здійснення проекту (прямий) і варіант, коли вчитель неявно керує процесом. У цьому випадку він імітує із себе члена колективу, що здійснює проекти (прихований).

На практиці частіше доводиться мати справу зі змішаними типами проектів.

Необхідно організувати зовнішню оцінку виконання проекту, що дозволяє підвищити ефективність його виконання, усунути труднощі, вчасно вносити корективи.

Підготовка та реалізація проекту передбачає такі етапи:

Вивчення актуальних тем на вибір проблем для дослідження:

- Ø усвідомлення учнями мотиву діяльності;
- Ø методами «мозкового штурму» або «круглого столу» визначаються найбільш актуальні й важливі історичні теми;
- Ø проводиться обговорення та аналіз визначених тем: школярі висувають пропозиції, обґрунтовують та обирають проблему для дослідження;
- Ø визначається одна проблема, що є найцікавішою і посилюючою для вирішення;
- Ø визначення задуму проекту, висування гіпотез щодо його розв'язання;
- Ø виявлення і обговорення методів дослідження, на основі яких реалізовуватимуться проекти.

Дослідження проблеми:

- Ø учні об'єднуються у тимчасові групи (4-6 чол.) для здійснення проектної діяльності ;
- Ø визначаються всі доступні для використання джерела інформації;
- Ø складання орієнтовного плану з його подальшим обговоренням і коригуванням, затвердженням робочого плану проекту;
- Ø розподіл обов'язків між виконавцями проекту;
- Ø кожна з груп опрацьовує певні, чітко визначені джерела інформації;

Етап має на меті визначення способу вирішення проблеми, який підтримує більшість класу.

Головним завданням цього етапу є систематизація та аналіз отриманого матеріалу, планування діяльності для вирішення проблеми.

За допомогою учителя учні компонують матеріал за такими розділами:

- Ø актуальність та важливість цієї проблеми;
- Ø інформація про різні підходи до вирішення проблеми;

Ø обрана програма дій.

Групи школярів презентують зібрані матеріали, наводять факти, статистичні дані, висновки спеціалістів, які доводять наявність проблеми, її актуальність.

На основі зібраних даних обирається посиljena, оптимальна програма дій і спосіб вирішення проблеми.

Перед тим, як зробити свій вибір стосовно способу вирішення проблеми, учні повинні подумати над такими питаннями:

Ø ефективність обраного способу;

Ø можливі негативні наслідки практичного втілення обраної програми дій.

Вирішення проблеми

Етап передбачає спроби повністю чи частково реалізувати обраний варіант вирішення проблеми через організацію відповідних заходів школярів.

Учні об'єднуються в групи, кожна з яких працює над окремими аспектами загального завдання. Передбачається поєднання зусиль учителів, школярів, сім'ї тощо [Селевко 1998, с. 215].

Підготовка проекту до представлення

Матеріали, напрацьовані робочими групами, впорядковуються та розподіляються на документальні, описові та демонстраційні.

Папка документів. Містить матеріали, що розкривають зміст проблеми.

Опис. Представляє науково-теоретичне обґрунтування обраної проблеми відповідно до вимог щодо виконання таких робіт.

Демонстраційний стенд. Складається з декількох планшетів, кожен з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може здійснюватись у різних формах: виступ перед шкільним колективом, організація виставки, музейної експозиції, участь у конкурсах.

Етап ставить перед собою наступні завдання:

Ø поінформувати широку аудиторію про важливість обраної проблеми;

Ø ознайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;

- Ø представити обрані способи вирішення проблеми;
- Ø розповісти про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

При представленні результатів проекту бажано дотримуватись наступних правил:

- Ø кожна група готує усне повідомлення і протягом 3-5 хвилин подає найважливішу інформацію про один із етапів вирішення проблеми;
- Ø під час представлення необхідно у загальних рисах викласти зміст демонстраційного стенду та папки документів;
- Ø у процесі презентації потрібно використовувати демонстраційні матеріали;
- Ø у представленні проекту доцільно брати участь всім членам групи;
- Ø учні повинні вільно говорити, уникаючи читання тексту;
- Ø під час виступу доцільно використовувати заздалегідь підготовлені нотатки;
- Ø представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, що містяться на стенді або знаходяться у папці документів.

Необхідним компонентом цієї технології є експертиза, завдяки якій можна визначити:

- Ø чи досягнуто визначеної мети;
- Ø чи відповідають отримані результати сучасному рівню наукових знань з порушеної проблеми;
- Ø чи змогли учні задовольнити свої інтереси, виявити свої здібності.

Критерії оцінювання проекту

1. Значущість і актуальність висунутих проблем.
2. Коректність пропонуванних методів дослідження і методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту.
4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.
5. Глибина проникнення в проблему.
6. Уміння аргументувати свої висновки, відповідати на запитання опонентів, лаконічність і аргументованість відповідей членів групи.

7. Завершеність.
8. Зрозумілість.
9. Інформативність.
10. Доказовість.
11. Наочність.
12. Естетика оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап – оцінювально-рефлексивний. Його мета – самооцінка своєї діяльності. Школярі усвідомлюють власні досягнення і обговорюють труднощі, аналізують.

Після закінчення проекту доцільно організувати обговорення, під час якого учні матимуть змогу оцінити проектну діяльність в цілому та особистий внесок кожного у загальну справу.

Як результат у процесі роботи над проектом в учнів виробляються практичні вміння та навички.

Загальні висновки

Динамічний державотворчий процес в Україні пережив два етапи, котрі увінчали прийняття Конституції 28 червня 1996 р. і здійснення помаранчевої революції в листопаді-грудні 2004 р. Весь історичний період (із грудня 1991 р.) позначений низкою закономірних тенденцій. Завдячуючи державній незалежності, Україна спонукала зарубіжних і вітчизняних інтелектуалів переглянути інтерпретаційні підходи до її віддаленого й близького минулого. Нова держава відразу опинилася під перехресним впливом геополітичних доктрин Росії та Заходу, її розглядали як важливий форпост західної цивілізації у системі регіональної стабільності.

У шкільному курсі авори підручників спробували осмислити українську політичну (державотворчу) динаміку доби незалежності «у режимі реального часу». Домінують історичні коментарі, виконані на міждисциплінарному рівні та у взаємозв'язку з економічними, соціальними і культурними тенденціями. Незавершеність ряду національно-державних процесів сфокусували увагу на інституційну площину — адміністративно-політичну сутність періоду незалежності, діяльність державних органів і т. д., а також на зовнішньополітичні та міжнародно-правові аспекти .

Негативне сприйняття України переважило на Заході у перші роки незалежності та внаслідок «касетного скандалу» (2000–2001). Революція у світових комунікаціях підсилила належність українців до західної цивілізації, чия громадська думка у них набула серйозної суспільної ваги.

Незважаючи на три загальнополітичні кризи влітку 1993 р., взимку-весною 2001 р. і восени-взимку 2004 р., а також десять урядових відставок, жодного разу не переглядався європейський вектор державного і суспільного розвитку.

Споконвіку споріднена із Заходом, Україна «повертається в Європу» передусім військово-політичними і національно-політичними кроками, а також через повноцінне включення свого минулого у всеєвропейський

історіографічний топос. Першочергової ваги для нації набули роззброєння і закриття Чорнобильської АЕС, бажання членства в ЄС і НАТО, а євроінтеграція стала своєрідним заміном національної ідеї. Економічний потенціал дозволив Україні знайти "золотий перетин" з інтересами Європейського Союзу і Північної Америки. Більше того, відповідність євростандартам стала ключовим і визначальним критерієм будь-яких українських варіантів політичної реформи (1995–1996, 2000, 2003–2004).

Україна опинилася в офсайді світової політики 1991–2004 рр., проте вона закріпилася на міжнародній арені як перспективна регіональна держава. Під кутом зору військової політики, рубіжними датами в історії незалежної України слугують завершення ядерного роззброєння (відбулося) і вступ у НАТО (очікується).

Добровільна відмова України від ядерного статусу (1996) і закриття ЧАЕС (2000) для системи міжнародних відносин послужили знаменним прикладом (взірцем) несилового розв'язання надскладних планетарних проблем. Здійснено історичний вибір цивілізаційного значення. Денуклеаризація України стала завершальною фазою узаконення незворотною розпаду Радянського Союзу і першим тестом для Сполучених Штатів на роль єдиної супердержави. При цьому поява у новому історичному форматі українсько-російського військово-політичного альянсу виключалася.

Політичне лідерство і феномен олігархії у незалежній Україні засвідчили «стратегічний компроміс» старої номенклатури, націонал-демократів і нової бізнес-еліти. Соціальна регенерація багатьох елементів попереднього політичного режиму призвела до конвертації влади у власність і масової корупцію, псевдодемократичних маніпуляцій, коли неадекватне представництво суспільних інтересів призводило до штучних проєктів національного розвитку «під президента» руками «союзу комуністів і олігархів».

Історія незалежної України поки що вичерпно дала два президентські уроки: Л. Кравчука і Л. Кучми. Обидва проводили реформи «згори». У 1991–1994 рр. правовий статус визначав реальний вплив на державні рішення

(європейська константа), а в наступні роки — наближеність до президента (політичний анахронізм). Країни Заходу стримали сповзання України за межу недемократичних тенденцій. "Лазаренківщиною" вони своєчасно засвітили олігархічну практику державного управління і повернули українську еліту лицем до ключових цінностей західної цивілізації.

Компроміс 28 червня 1996 р. підсумував перший етап українського державотворення. Політична еліта чітко зорієнтувалася на західні політичні та правові стандарти, достроково виконавши «конституційне» зобов'язання перед світом і його кваліфікованим експертом (Радою Європи). Проте надалі внутрішньополітична стабільність України піддавалася авторитарним загрозам, а референдум 16 квітня 2000 р., крім іншого, оголив механізм електоральних фальсифікацій. Політична криза (листопад 2000 – травень 2001), спровокована «справою Гонгадзе» завадила згортанню демократії в Україні.

Українська мирна революція листопада – грудня 2004 р. була зумовлена боротьбою за електоральну демократію. Авторитаризм виснажився, що виявила затяжна суперечка навколо конституційної реформи і виборів міського голови Мукачєва, президентська кампанія. Кожен кандидат у президенти змагався не тільки за «серце» Росії, але прагнув прихильності у «головах» Заходу. Блискуча співпраця ЄС і США стала важливим складником революційного успіху, що мав три етапи: «17 днів, які перевернули світ» (22 листопада – 8 грудня); переголосування 26 грудня, інавгурація 23 січня 2005 р.

В українській революції 2004 р. спостерігався потужний мобілізаційний струмінь, що має певну відмінність від класичних ситуацій. В авангарді масових ненасильницьких акцій перебували харизматичні та технократичні фігури, котрі представляли широку політичну коаліцію. Головні завоювання революції формулювалися і приймалися двома легітимними вітками державної влади: законодавчою і судовою. Суспільний тиск «середнього класу» призвів до кадрової ротації правлячої еліти: «улюбленців Кремля»

замінили прозахідники. По суті, європейський чинник був духовним стрижнем помаранчевої революції. Помаранчева революція завершила розпочатий у 1991 р. цикл історичного розвитку незалежної України, котра наприкінці 2004 р. навела кардинальний лад у мотивації свого подальшого розвитку — політико-правовій, соціально-економічній та геополітичній.

Україна унікальна регіональною специфікою, де відбиті результати тривалої співпраці багатьох європейських народів. Упродовж усього періоду проходить кардинальна переоцінка державотворчого потенціалу, виплеканого в певних регіонах. Це викликало додаткове зацікавлення Заходу так само, як і відсутність спрогнозованого конфлікту між «двома Українами», західною і східною. Потенціал конфронтаційних ліній усередині української нації виявився мізерним. Тому, власне, всі три масштабні політичні кризи (1993, 2000 – 2001, 2004) і були «мирними», а проблеми територіальної цілісності та протидії сепаратизму в першій половині 1990-х були розв'язані взірцево навіть для Західної Європи [Ходаковський 2007, с. 163].

В основі вивчення історії є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів. При вивченні предмету «Історія України» треба враховувати психолого-педагогічні особливості старшокласників. Як підкреслюють вчені, важливо те, що у старшому шкільному віці всі мотиви стають смислоутворюючими, набуття знань є справою життєвої необхідності.

Соціальні мотиви у старшокласників також розвиваються у різних напрямках (громадський обов'язок, бути корисним суспільству), проте не у всіх учнів вони є. Позиційні мотиви також змінюються. Старшокласник переживає й хвилюється, коли виникають непорозуміння з класною групою. Відносини з вчителем набувають ділового характеру. Вони зв'язані з вирішенням у недалекому майбутньому своїх життєво важливих проблем: «Ким бути?», «Яким бути?» та «Як жити?». В цей період роль особистості вчителя зростає, діє мотив хорошої оцінки. У зв'язку з цим зрозумілою стає

причина зниження інтересу до навчання. Останній знижується тоді, коли втрачається смислове значення учіння, а також у зв'язку з виявленням суб'єктом учіння лінощів або безвілля.

Пізнавальні та соціальні мотиви у старшокласників втрачають антагонізм і набувають характеристик взаємовпливу та взаємопроникненн. Зміцнюється взаємозв'язок мотивів самоосвіти та самовиховання. Наслідком взаємодії вказаних мотивів є поява у структурі мотивації нових, зокрема професійних, мотивів. Вони набувають домінуючої ролі у мотивації старшокласників. Всі перелічені зміни можна вважати ознаками цілісності особистості.

Навчальна діяльність учнів вимагає від старшокласника доцільності пізнавальних процесів та поведінки. Старшокласник, здійснюючи вибір професії, повинен визначитися, поєднуючи мотив і мету. Старшокласники мають не тільки здобути навички з визначення мети, а й навчитись будувати план з її досягнення, передбачати наслідки її здійснення. Слабкою стороною цілетворення у старшокласників є невміння розподіляти увагу на виконання основних та другорядних цілей.

Старший шкільний вік — це вік відповідної стабілізації особистості, а тому помітною стає відсутність суперечливості емоцій. Емоції старшокласника відрізняються більшою різноманітністю, ніж у підлітка, тобто їх обумовлює більше коло речей, явищ, подій. З'являється нова гама як позитивних, так і негативних емоцій. Негативні емоції зв'язані з планами на майбутнє. Тривожність виникає у спілкуванні з людьми, від яких старшокласники залежать, або при невідповідності своїх можливостей тим вимогам, які пред'являє їм суспільство чи близьке коло людей.

Дуже велика роль відводиться вчителю у вихованні та навчанні здобувачів освіти. Педагог як ініціатор, організатор і рівний учасник проекту грає важливу роль на всіх етапах діяльності. Він аналізує ситуацію, висуває ідеї, консультує. Найголовніше для вчителя – сприяти самостійній роботі дітей, утримуючись від прямих підказок. У ході роботи над проектом у

школярів можуть виникати труднощі в постановці мети і задач, при здійсненні вибору і його аргументуванні, при порівнянні отриманого результату із задуманим, при оцінці результатів своєї діяльності. Тому, на кожному етапі дітям необхідна підтримка, консультування, допомога в систематизації й узагальненні матеріалу при проведенні аналізу виконаної роботи.

Таким чином, підсумовуючи викладений матеріал, відзначимо, що використання методу проекту в шкільній освіті в першу чергу вимагає ретельного ознайомлення та підготовки, щоб зрозуміти усі його переваги, і активно використовувати у своїй педагогічній діяльності. Проектна технологія відрізняється достатньою науковою обґрунтованістю, логічністю, результативністю, різноманітністю навчально-пізнавальних прийомів, практичною спрямованістю. Усі складові проектної діяльності: умови, результати, поетапна робота – відповідають сучасним вимогам середньої освіти в Україні та сприяють самовдосконаленню вчителя. У процесі діяльності над проектом учні не тільки опановують комплекс історичних умінь, а вчать отримувати нові знання, аналізувати їх, взаємодіяти один з одним, досліджувати історичні проблеми в життєвому контексті і завжди мають кінцевий результат (продукт) своєї діяльності, що сприяє усвідомленню ролі знань для розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Андрощук О. Ф. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Роки 1991 – 1995. / О. Ф. Андрощук, С. С. Падалка, Л. В. Ковпак – Інститут історії України НАН України, 2005 – 451с.
2. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Економічні перетворення в країнах колишнього Радянського Союзу; Перекл. Т. Андрусевич. / А. Аслунд – Дух і літера, 2003 – 636 с.
3. Атанасов В. Деньги на ветер // Фокус. / В. Атанасов — 2007. — С. 36.
4. Барановська Н. П. Україна, утвердження незалежної держави (1991 – 2001). / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Відняський, та ін. – Альтернативи, 2001. – 703 с.
5. Баханов К. О. Життєтворчі проекти в навчанні історії України: Посібник для вчителя / К. О. Баханов, В. А. Ницета – Х.: Основа, 2008. – С. 10–11.
6. Биченко А. Громадська думка про НАТО і приєднання до нього України // Національна безпека і оборона. / А. Биченко — 2006. — № 9. — С. 20.
7. Бутирська Т. О. Теоретико-методологічні засади державотворення в Україні: автореф.– 2-ге вид., переробл. і допов. / Т. О. Бутирська – К.: Вид-во «Юрид. Думка», 2012. – 1020 с.
8. Вербицька П. Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. Режим доступу <http://www.novadoba.org.ua/data/metod7polina2.html>.
9. Власюк О. С. Україна. Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005 / За ред. О. С. Власюка. – К.: – 608 с.
10. Воронов І. О. Демократичний транзит, політико-владні трансформації. / І. О. Воронов – Кн. 1 –2. – Генеза, 2006. – 232 с.
11. Гаврилишин Б. Д. Економічна енциклопедія. Т. 1. А (абандон) – К (концентрація виробництва) / редкол.: Б. Д. Гаврилишин, С. В. Мочерний

- (відп. ред.), О. А. Устенко (заст. відп. ред.) та ін. – К.; Тернопіль: ВЦ «Академія»: Акад. нар. госп-ва, 2000. – 864 с.
12. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку; Перекл. М. Климчук. / С. Гантінгтон – Кальварія, 2006. – 474 с.
 13. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. / О. В. Гарань – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
 14. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. / О. Гнатюк – Критика, 2005. – 528 с.
 15. Головатий М. Ф. Політологічний словник : навч. посіб. / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
 16. Грабовський С. І. Нариси з історії українського державотворення / С. І. Грабовський, С. Ставроян, Л. Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – 607 с.
 17. *Дашицин М.* Пост-революційний уряд і сезонні граблі // Національна безпека і оборона. / М. Дашицин — 2005. — № 9. — С. 6.
 18. *Жильцов С.С.,* Неоконченая пьеса для «оранжевой» Украины. По следам событий" / С.С . Жильцов - М. : Международные отношения, 2005. - 264 с.
 19. Зарицька В. В. Ознаки наявності емоційного інтелекту у особистості / В. В. Зарицька // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Педагогіка і психологія. - 2013. - Т. 21, вип. 19. - С. 74-79. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2013_21_19_12
 20. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-х — 90-х рр.. ХХ ст.: історіографічний аналіз. Автореф. дис. канд. іст. наук. Спеціальність 07.10.06. — історіографія, джерелознавство та спеціальні дисципліни. / А. І. Зякун — К.: КНУ, 2002. – 188 с.
 21. Касьянов Г. В. Україна 1991 – 2007. Нариси новітньої історії. / Г. В. Касьянов – Київ: Наш час, 2007. – 428 с.
 22. Клименко А. В., Проектная деятельность учащихся // Преподавание истории и обществознания в школе. / А. В. Клименко, О. А. Подколзина – 2002. – №9. – С. 69–75.

23. Ковбасюк Ю. В. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.
24. Колосовська Н. Д. Державотворення в Україні: навч. посіб. / Н. Д. Колосовська, Н. В. Шевченко, М. М. Шитюк. – Миколаїв, 1996. – 65 с.
25. Комар О. В. Викладання за інтерактивними технологіями / О. В. Комар // Рідна школа. – № 5., 2012 – С. 23–25.
26. Костіна В. В. Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактики дезадаптації учнів / В. В. Костіна // Педагогіка та психологія. - 2017. - Вип. 57. - С. 112-125. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2017_57_14
27. Кравченко В. І. Державотворення в Україні. Історія та сучасність: навч. посіб. / В. І. Кравченко, Ю. Л. Титаренко; Донец. ін-т внутр. справ МВС України. – Донецьк, 1998. – 111 с.
28. Кульчицький С. В. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні / С. В. Кульчицький; НАН України; Ін-т історії України. – К., 2001. – 160 с.
29. Кульчицький С. В. Помаранчева революція. / С. В. Кульчицький – Генеза, 2005. – 368 с.
30. Кульчицький С. В. Україна і Росія в історичній ретроспективі / С. В. Кульчицький, Б. О. Парахонський – Наукова думка, 2004. – 327 с.
31. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю. О. Куц. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – 204 с.
32. Куць О. М. Етнонаціональні чинники державотворення / О. М. Куць, В. В. Лісничий, Ю. О. Куц. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – 106 с.

33. *Лакейчук П.* Питання делімітації морських кордонів в Чорноморсько-Азовському регіоні. «Хто винен?» і «Що робити?» // Чорноморська безпека. / П. Лакейчук — 2007. — № 2. — С.18–26.
34. *Лець Ю. А.* Особистісне самовизначення старшокласника в системі розвивального навчання / Ю. А. Лець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. - 2010. - № 913, вип. 44. - С. 108-110. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2010_913_44_28.
35. *Литвин В. М.* Політична арена України. Дійові особи та виконавці. / В. М. Литвин – Абрис, 1994. – 495 с.
36. *Литвин В. М.* Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука. / В. М. Литвин – Альтернативи 1997. – 327 с.
37. *Литвин В. М.* Україна – 2004. Події. Документи. Факти. / В. М. Литвин – У 3-х томах. – В-во ТхЗОВ «3 Медіа» 2005. – 416 с.
38. *Мироненко О. М.* Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: словник-довідник / О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
39. *Мороз П. І.* Методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу. Дис. канд. пед. наук. Спеціальність 13.00.02 — теорія і методика навчання історії / П. І. Мороз — К.: 2006. — 231 с
40. *Офіцинський Р. А.* Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). / Р. А. Офіцинський – Гражда, 2005. – 471 с.
41. *Паніна Н. В.* Українське суспільство 1994 – 2005. Соціологічний моніторинг. / Н. В. Паніна – Інститут соціології НАН країни, Фонд «Демократичні ініціативи», 2005. – 232 с.
42. *Петровський В. В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі. / В. В. Петровський – Харків, Майдан, 2003. – 490 с.

43. Петровский В. В. Этноты и политика на исчезающем постсоветском пространстве. / В. В. Петровский – Харьков, Золотые страницы, 2005. – 424 с.
44. Погребинський М. Б. «Оранжевая революция». Украинская версия : кол. авт. / сост. М. Б. Погребинский. – М.: Европа – 2005. – 247 с.
45. Пометун О. І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. О. І. Пометун — 2002. — № 6 .
46. Пометун О. І. Як раціонально використовувати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. / О. І. Пометун — 2004. — № 3. – 343 с.
47. Пометун О. І. Шкільний підручник з історії: ознаки нового покоління / / Проблеми сучасного підручника: 36. наук, пр. / О. І. Пометун — К., 2003. — Вип. 4. 8. П. – 300 с.
48. Пометун О. І. Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, - Харків: Січ, 2012, — 336 с.
49. Полат Е. С. Как рождается проект / Е. С. Полат– М., 1995 – С. 10–11.
50. Потапчук Л. В. Теоретичний аналіз дослідження проблеми переживання психотравматичних ситуацій особистості / Л. В. Потапчук // Психологічні перспективи. - 2013. - Вип. 22. - С. 217-224. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2013_22_27.
51. Римаренко Ю. І. Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду / Ю. І. Римаренко, М. М. Вівчарик, В. О. Картунов та ін. / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 516 с.
52. Ручка Л. Постпомаранчеві відчуття громадян: хто «виграв» і хто «програв» // *Сподівання на іншу Україну. Президентські вибори — 2004 та навколо них: думки, настрої, оцінки людей.* — К., 2005. — С. 41.
53. Савчук С. В. «Акт проголошення Української Держави» 30 червня 1941 року / С. В. Савчук // Новий літопис. Квартальник суспільного життя.

- науки й мистецтва. – Вінніпег; Манітоба: Новий літопис. – 1961. – Ч. 1. жовтень – грудень.
54. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – С. 152–154.
55. Семенов В. М. Регіональні особливості державотворення в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / В. М. Семенов – Х., 2009. – 20 с.
56. Семенов В. М. Сучасні аспекти змістовного наповнення категорії «державотворення» / В. М. Семенов // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Вип. 1 (20). – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – С. 128–133.
57. *Стодоля Н.* Системне відмивання // 241ІА. — 2007. — 16 липня. — С. 9.
58. Сурмін Ю. П. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 819_с.
59. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухоминський – К.: Радянська школа, 1985. – С. 207.
60. Тищик Б. Актуальні проблеми української державності в сучасній російській історіографії / Б. Тищик, Н. Лешкович / Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2009. – Вип. 48. – С. 66–76.
61. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко. – К.: Альтернативи, 1998. – 352 с.
62. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко // Енциклопедія історії України / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4: Ка – Ком. – 319 с.
63. Фартушний А. А. Українська національна ідея як підстава державотворення / А. А. Фартушний. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2000. – 307 с.

64. Ходаковський В. Ф. Філософія українського державотворення (політологічний аналіз новітньої історії): навч. посіб. / В. Ф. Ходаковський; АПН України; Ін-т вищої освіти. – Херсон, 2007. – 545 с.
65. Чорна М. І. Метод проектів на уроках історії / М. І. Чорна – Тернопіль–Харків: Видавництво «Ранок», 2011. – 160 с. – (Серія «Нові педагогічні технології»).
66. Шаповал Ю. І. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю.Шаповала. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб» 2007 – 308 с.
67. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. Т. 2. Д – Й / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1999. – 743 с.
68. Шемшученко Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна та ін. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 632 с.
69. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
70. Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / Л. Є. Шкляр – К., 1996. – 40 с.
71. Щодра О. М. «Нова» стара схема російської історії: висвітлення початкової історії Росії в сучасних російських підручниках для вищих навчальних закладів / О. М. Щодра // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 227–228.
72. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко // 2-ге вид., перероб. та розшир. – К.: Критика, 2005. – С. 350–355.
73. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія, 5 – 9 класи / Наказ МОНмолодьспорту від

2012 № 664. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/ua/.../56/...programs/1408714766/